

SNOVANJA

Kranj, 3. julija 1974 št. 3 — I. VIII

Linhartova soba v Radovljici

V vseh, ki jim je pri srcu slovenska kultura, še zlasti pa slovenska literatura, dramatika in zgodovina, je že dolgo zorela želja, da bi se dostojno oddolžili prvemu slovenskemu dramatik Antonu Tomažu Linhartu, rojenemu 11. decembra 1756. leta v Radovljici. Čeprav je v dramatikovem rodnem mestu še ohranjena njegova rojstna hiša, na pročelju katere nas nanj opozarja spominska plošča, je za zdaj prišlo le do ureditve sobe, posvečene življenju in delu tega znamenitega moža, prežetega z idejami prepoveda.

Slovenski gledališki muzej in Muzeji radovljiške občine so v prvem nadstropju graščine v Radovljici poleg čebelarstva muzeja 17. aprila letos odprli Linhartovo sobo. Tako je končno dobil Linhart, ki je bil ne samo pesnik, dramatik in zgodovinar, marveč tudi gledališčnik, pedagog in prevajalec, v domačem mestu sicer skromen, a prijeten kotiček.

Takoj ko vstopimo v razstavni prostor, nas pozdravijo tri figure, ki predstavljajo osebe iz Linhartove Županove Micke. Oče Jaka in Micka sedita na skrinji, Anže pa stoji za njima. Na steni nasproti vhodnim vratom pa je velika dramatikova silhueta.

Razstavljeno gradivo je izbrano in urejeno tako, da nas s kar se da malo besedami seznanjajo z vsemi področji Linhartovega delovanja. Oglede stalne razstave pričnemo na levi strani. Najprej se ob starih fotografijah, ki nam ponazarjajo vpis v rojstni knjigi, takratno Ljubljano, Stično in Dunaj, spoznamo z osnovnimi življenjepisnimi podatki. Takoj zraven sta Linhartovi začetniški deli v nemščini. To sta prevod

igre Miss Jenny Love (1780) ter pesniška zbirka Blumen aus Krain (1781). Pod slikovnim gradivom so ob steni v vitrinah knjižne izdaje Linhartovih del (deloma originali, deloma fotografije), ki so izšla še za časa avtorjevega življenja. Tu je tudi njegovo zgodovinsko delo Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs (Poskus zgodovine Kranjske in drugih dežel južnih Slovanov Avstrije) v dveh delih, ki sta izšla v Ljubljani 1788 in 1791.

Na steni so podobe Linhartovih sodobnikov Žige Zoisa, Valentina Vodnika in Jurija Japlja. Zlasti Linhartovo prijateljstvo z mecenom in mentorjem Zoisom je pripomoglo, da se je Linhart pričel ukvarjati s slovensko dramatikom. Na te prve pobude nas spominja na razstavi podoba Stanovskega gledališča v Ljubljani, ki je bilo zgrajeno leta 1765. Linhart in Zois pa sta po letu 1786, ko so ljubljanski meščani ustanovili Družbo prijateljev gledališča, večkrat privedla kako besedilo za gostujoče italijanske igralce v slovenščini.

V Stanovskem gledališču je bila 28. decembra 1789 prvič uprizorjena komedija Županova Micka. O tej uprizoritvi je v nemškem Ljubljanskem časniku izšla že naslednji dan navdušena ocena. Razstavljene fotografije nam skušajo predstaviti ta rojstni dan slovenskega gledališča, kakor tudi knjižne izdaje obeh komedij, namreč Županove Micke (1790) ter komedije Ta veseli dan ali Matiček se ženi (istega leta). V vitrini pa so pred nami še kasnejše izdaje Linhartovih dramatskih del.

Prikaz Linhartovega delovanja pa ne bi bil popoln, če ne bi bilo nekaterih dokumentov, ki pričajo o tem, da je deloval od 1786—1790 kot šolski komisar in ustanovil v tem kratkem času kar 27 šol.

Da je bil Linhartov delež pri prosvetljevanju naših ljudi zares velik, nam dokazuje njegovo sodelovanje pri prenekateri prodni akciji, tako npr. tudi njegov prevod Wollsteinove knjige za kmete Bukve od kug inu bolezni goveje živine... (1972).

Naslovne strani izdaj Matička in Županove Micke iz časa romantike ter vabila k uprizoritvam pričajo, kako so cenili Linhartovo delo France Prešeren, Matija Čop in Andrej Smole.

Zadnji del razstavljenega gradiva nam posreduje kasnejše knjižne izdaje in uprizoritve dramatskih del s fotografijami nekaterih prizorov, zlasti s predstave Županove Micke leta 1939 v režiji Bratka Krefta ter nekaterih pomembnejših upodobitev med vojno in po njej. Prikaz zaključijo nekaj podob s prizori iz Kreftovih Krajnskih komedijantov.

V sredini sobe so okrog treh že omenjenih figur še vitrine z nekaterimi pomembnejšimi ocenami Linhartovega ustvarjanja.

Omeniti velja še, da je ob otvoritvi Linhartove sobe izdal Slovenski gledališki muzej v Ljubljani okusen in pregleden katalog, ki vsebuje precej slikovnega gradiva, bibliografijo ponatisov Linhartovih del ter kronološki pregled poglavitnih člankov in razprav o Antonu Tomažu Linhartu.

Linhartova soba naj bi bila spodbuda, da se v prihodnosti uresniči naslednja, res da zahtevnejša, a nedvomno privlačnejša zamisel, namreč ureditev Linhartove rojstne hiše v Radovljici. Tako bi lahko vstopili ne samo v rojstni dom našega največjega pesnika Prešerna v Vrbi ali našega največjega pisatelja Cankarja na Vrhniki, ampak tudi v rojstno hišo očeta slovenske dramatike Antona Tomaža Linharta.

Niko Rupel

Ob razstavi Mlini na Gorenj- skem

Zaradi velike ogroženosti in skorajšnje-
ga propada klasičnih mlinov na kamna in
na pogon z vodnimi kolesi se je Gorenjski
muzej, čeprav že z nekolikšno zakasnitvijo
odločil za proučevanje in dokumentacijo
mlinov na območju Gorenjske. Rezultati
dela so bili posredovani na razstavi, ki je
bila v mesecu aprilu in maju v galeriji
Mestne hiše v Kranju, v naslednjih mese-
cih letošnjega leta pa bo postavljena tudi v
Kamniku, Domžalah, Radovljici, na Jese-
nicah in v Škofji Loki. Razstavo in izid
kataloga so omogočile Kulturna skupnost
Slovenije in kulturne skupnosti vseh go-
renjskih občin.

I. Razvoj mlinov in vzroki za propad

Zgodovina mletja, mlinarstva in mlinov
sega daleč nazaj v prazgodovinska obdobja,
v čas, ko je začel človek uživati žito v pre-
hrabne namene. Zato so nastajale tedaj
tudi prve naprave za mletje, preproste
kamnite plošče, navadno iz peščenca, na
katerih so ročno zmleli žito z drugim kam-
nom. To so bile preproste žrmlje. Nikakor
ni mogoče razvrščati mlinskih naprav po
časovnem razporedju, ker so bile istočasno
v uporabi preprostejše, pa tudi že bolj iz-
popolnjene naprave za mletje žita, kamor
spadajo že razni možnarji.

Iz 2. stoletja pr. n. št. se je ohranil opis
vodnega mlina, kakršnega so poznali
Feničani v Mali Aziji.

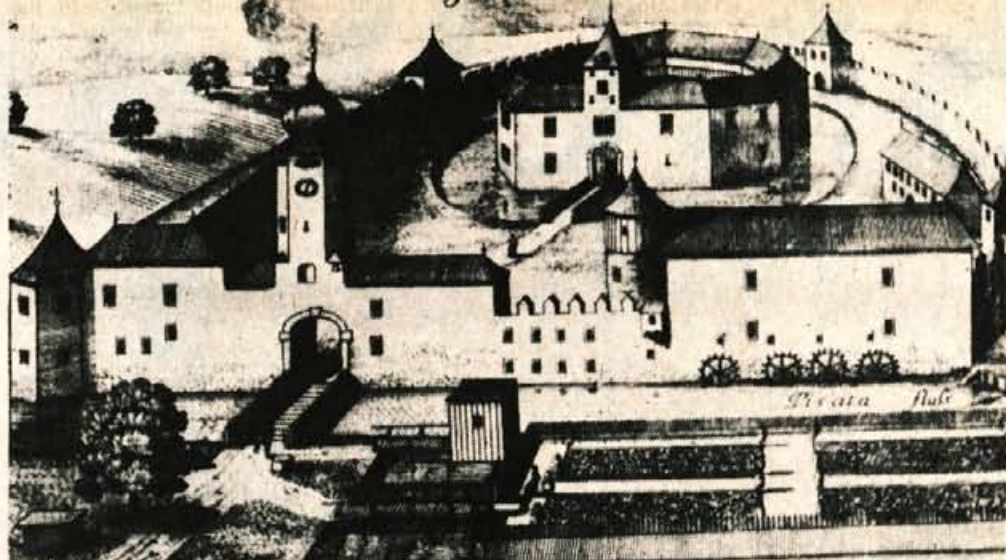
Naravno vodno silo za pogon mlinskih
kamnov so uporabljali že Rimljani, vendar
so ostali pri njih v uporabi tudi še stari
ročni mlini in mlini, ki jih je poganjala živi-
na.

Od prvih izvedb vodnih mlinov, pa do
njihove uveljavitve, ko se je razvilo mlinar-
stvo v pomembno gospodarsko panogo, je
preteklo še več stoletij.

Tudi v srednjem veku so bili mlini važni
živilski obrati. Po naselitvi Slovencev mo-
remo s precejšnjo verjetnostjo trditi, da so
obstajali mlini agrarnih skupnosti in po-
sameznikov. Z razvojem fevdalizma so se
tudi mlini vključili v fevdalno posest. Ne-
kateri mlini so ostali fevdalčeva lastnina in
jih navadno imenujemo grajske mline.
Prevladoval pa je podložni zakup mlinov,
ki so jih zemljiška gospodstva obravnavala
kot samostojne urbarialne enote ali pa v
povezavi s posameznimi kmetijami.

Grajski mlini so spadali v sklop graščin-
skih objektov. Navadno so bili to večji mli-
ni, postavljeni v neposredni bližini gradov
ob najbližji vodi. Čeprav so jih postavljala
zemljiška gospodstva za lastne potrebe, so
mleli tudi ostalim okoliškim podložnikom.
Na Gorenjskem ne poznamo posebnih
prednostnih pravic grajskih mlinov, na
podlagi katerih bi morali podložniki obvez-
no prinašati svoje žito mlet v zemljiško-
gospodski mlin. Graščinske mline so postav-
ljali in vzdrževali navadno na enak način
kot ostala graščinska poslopja, in to z grad-
beno tlako podložnikov. V loškem urbarju
iz leta 1501 se navaja, da so morali podlož-

DROGEMBL
Dörgemän

Valvasorjeva upodobitev gradu Dragomlja iz druge polovice 17. stoletja, mlin v grajskem
obzidju

niki prevažati mlinske kamne, les in drugi
gradbeni material za potrebe mlinov. Na
Gorenjskem so imele skoraj vse graščine
svoje lastne mline. V naslednjem navajam
le nekaj primerov tovrstnih mlinov. V Kran-
ju je imela graščina Kieselstein mlin na
Savi, ki je imel v 18. stoletju šest parov
kamnov in je spadal med največje mline.
Mlinska kolesa so visela premično na želez-
nih verigah, tako da so jih mogli dvigati ali
pa spuščati glede na stanje vode. Mlin gra-
ščine Brdo pri Kranju je bil v 16. stoletju
na Rupovščici, kasneje pa je imela brdska
graščina lasten mlin v Predosljah (današnji
Dolharjev mlin). V drugi polovici 13. sto-
letja je posedovalo blejsko gospostvo mlin
na Rečici. Omemba tega mlina v listini iz
leta 1253 sodi med najstarejše do sedaj
znane omembe mlinov na Gorenjskem. Po
izročilu so Rogačev mlin ob Šobčevem ba-
jarju postavili, kot svoj lastni obrat grofje
Thurni, lastniki radovljiške graščine. V
drugi polovici 16. stoletja je stal tudi že
mlin, ki je spadal v sklop objektov gradu
Kamen pri Begunjah. Ob reki Pšati je stal
mlin dragomeljske graščine, za katerega
pravi Valvasor, da je stal v grajskem ob-
zidju in ga je gnala voda iz grajskega jarka.

Pretežno večino vseh mlinov na pode-
želju so predstavljali podložniški mlini.
Podložniki so plačevali zemljiškemu gospo-

du za mlin določene datjave, katerih višina
se je ravnala po velikosti mlina. Pomemben
vir za ugotavljanje najstarejših podložni-
ških mlinov so urbarji. Tako navaja npr.
urbar freisinskega gospostva iz leta 1291
kot najstarejše mline ob Selški Sori. Razli-
kujemo obrtniške mline, ki so mleli za po-
trebe okolice in kmečke ali hišne mline, ki
so praviloma mleli le za lastne potrebe in
za najbližje sosednje kmetije. Obrtniški
mlini so imeli večje zmogljivosti (na Go-
renjskem od 2 do 8 parov kamnov) in so
obratovali večino leta, ker so izrabljali
močnejšo vodno silo s stalnejšo vodo.
Kmečki mlini, imenovani tudi mlinice, so
mleli le na en ali največ dva para kamnov,
pogosto le občasno in samo nekaj ur dnev-
no. Postavljani so bili v goratih, še nase-
ljenih predelih, pri samotnih kmetijah ob
manjših potokih z nestalno vodo. Na Go-
renjskem segajo kmečki mlini najvišje celo
preko 850 m nadmorske višine in to na
Srednjem vrhu nad Martuljkom, v Davči
in Sorici. Pripadali so povečini gruntom,
imeli pa so jih tudi kajzarji. Kmečki mlini
so bili v nekaterih primerih skupna posest
dveh ali celo več kmetov ali pa celotne
soseske. Bili so zelo številni. Na območju
Selške in Poljanske Sore se je med leti 1677
in 1684 gibalo število mlinov od 169 do 177
in so bili v pretežni večini le kmečki mlini.

Rokavčev mlin s kolesi na zgornjo vodo v Zlatenku pri Blagovici (foto Drago Holynski)

Večje število mlinov je zaradi potreb mestnega prebivalstva nastajalo tudi na območju mest in trgov. V bližini Kranja so bili na Kokri 4 mlina: v Straheči dolini, pod Klancem blizu hujanskega mostu v Pečeh, pod meščanskim špitalom, ki je stal na današnjem Maistrovem trgu, in mlin na Lajhu v bližini sotočja s Savo. Mlin v Straheči dolini je v 17. stoletju prezidal meščan Šmid v fužino. Mlin pri hujanskem mostu je bil v obratu vse do l. 1915, ko se je utrgala skala in ga porušila (Jurjev mlin). Več mlinov je bilo tudi na Savi v Kranju. V Struževem je 1527 obnovil podrt mlin Boštjan Šorn. Razen že omenjenega mlina nad savskim mostom, ki je spadal v sklop graščine Kieselstein, je bil pri savskem mostu še drug mlin, ki je bil v 15. in 16. stoletju v posesti družine Komatar. Ob izlivu Kokre v Savo pa je postavil v drugi polovici 15. stoletja Ambrož Matuč mlin na ladji, ki so ga v kasnejših desetletjih prestavili na breg, ga povečali na 5 parov kamnov in mu dodali tudi stope. Nov mlin pa je bil v začetku 17. stoletja postavljen ob Savi nasproti »farovške loke«.

V Kamniku se leta 1545 omenjajo trije mlina ob Kamniški Bistrici: pred mostom, pod gradom in pod cerkvijo.

Tudi na območju Škofje Loke so bili v srednjem veku mlina, ki jih je loško gospodstvo zadržalo v neposredni upravi in so bili graščinska last, opravljali pa so isto nalogo kot mlina na območju ostalih gorenjskih mest in trgov. Omenjajo se mlina pod šolo (na mestu, kjer je danes tovarna klobukov), mlin na Studencu poleg suškega mostu, mlin na Krivem mostu in Krevsev mlin ob Selški Sori.

Škofja Loka, 1698 (detajl), mlin pod šolo

V Tržiču sta bila poleg zgornjega in spodnjega mlina, ki sta spadala pod graščino Neuhaus, še 2 mlina ob Mošeniku v posesti prebivalcev trga.

Mlinarstvo, kot se je razvilo v srednjem veku, se je v glavnem obdržalo vse do industrializacije, ki je v 70. letih 19. stoletja zajela tudi mlina na Gorenjskem. Z odpravo zemljiških gospodstev so razumljivo odpadle tudi podložniške dajatve za mlina.

Za prvo polovico 19. stoletja razpolagamo z že bolj podrobnejšimi podatki o številu gorenjskih mlinov (vključeno je tudi kamniško-domžalsko območje). Po navedbah franciscejskega katastra je bilo leta 1825 okoli 442 mlinov, statistika iz leta 1875 navaja samo 1 mlin več. V 19. stoletju je bilo torej število mlinov približno enako. Stanje se je spremenilo v obdobju med obema vojnima, ko so začeli mlina opuščati.

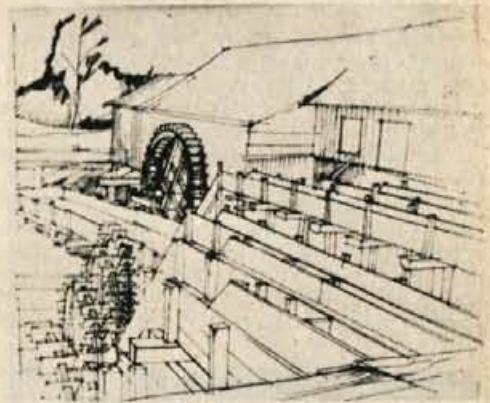
Po statistiki iz leta 1927 se je število gorenjskih obrtniških mlinov zmanjšalo na 360. Mnogo težje pa je ugotavljanje števila kmečkih mlinov, ker niso zajeti v statistikah, niti niso vpisani v kakih drugih evidencah. Večje število kmečkih mlinov je bilo ugotovljeno zlasti v Gornjesavski dolini na območju Rateč, Gozda, Martuljka in Srednjega vrha, v Mojstrani, na Dovjem in na Belci, v Plavškem in Javorniškem Rovtu, v Zgornjem Lomu nad Tržičem, v Kokri in na Jezerskem, v Tuhinjski dolini v Spitaliču in v okolici Motnika ter v dolinah obeh Sor, zlasti v Davči, Sorici, Zalem logu in Danjah.

Zaradi vremenskih nepravil in nestalne vode je komaj 43 % gorenjskih mlinov mlelo celo leto, 33 % tri četrtine leta in 34 % manj kot pol leta. Pri tem je treba upoštevati, da so to zgolj povprečja, kajti pri mlinih z več pari kamnov niso bili vsi kamni v pogonu. Tudi število ur obratovanja mlina dnevno je bilo različno. Večinoma se navaja, da so mleli po 12 do 16 ur. Velika razširjenost mlinov se odraža tudi v primkih, domačih in krajevnih imenih (Mlinar, Malnar, Mlino).

Z industrializacijo se je začelo bistveno spreminjati tudi mlinarstvo. Namesto mlinov na kamne so začeli postavljati valjčne mlina, katerih zmogljivost je nekajkrat preseгла prejšnje načine mletja. Nadaljnje povečave mlinov so zahtevale tudi nova pogonska sredstva.

V 70. letih prejšnjega stoletja je postal v Kranju Leopold Jugovic valjni mlin ob Savi, ki je bil obenem prvo večje industrijsko podjetje v Kranju. Ta mlin je kupil Peter Majdič iz Mengša, ga povečal,

ni mlina so bili požgani in uničeni tudi v času narodnoosvobodilne vojne. Tragedije v Šorlijevem mlinu na Rupi pri Kranju, v Veštrovem mlinu v Selški dolini, v Miklavčičevem mlinu v Volaki in drugod nam zgovorno pričajo o velikem prispevku mlinarjev v narodnoosvobodilni borbi.

Risba Cevčevega mlina z rakami in vodnimi kolesi na spodnjo vodo v Vasenem na Nevljici (risala Katarina in Dušan Engelsberger)

II. Zunanje mlinске naprave in vodna kolesa

Za postavitev mlinov so bile primernejše predvsem manjše reke in potoki, ki so imeli stanoviten vodni tok in niso poplavljali. V zgornjem toku Save, vse do Kranja skoraj ni bilo mlinov. Mlina praviloma niso bili postavljeni na samem bregu vodnega toka.

Skoraj povsod so na glavni strugi uredili jez in speljali posebno dotočno korito — lesene rake ali pa mlinščico, ki pa je bila nato spet speljana v naravno vodno strugo. S tem so dosegli, da je bil vodni tok ob mlinu enakomeren in dovolj močan. Mlinščice so bile ponekod precej dolge in so ob njih postavljali po več mlinov, žag in drugih objektov na vodni pogon. Na Gorenjskem je bila najdaljša mlinščica ob Kamniški Bistrici. Skoraj vzporedno s strugo Bistrice so bile na levem in desnem bregu mlinščice, in to od Stahovice nad Kamnikom do Male Loke, kjer se je Mlinščica izlivala v Bistrico. Na odcepu Duplica — Mala Loka je npr. v začetku našega stoletja obratovalo 2° mlinov in 3 žage. Tudi ob reki Kokri je bila vzporedno z naravno strugo od Brega pri Preddvoru do Visokega urejena daljša Mlinščica, ob kateri je bilo 6 mlinov in 4 žage. Na Mlinem pri Bledu so na Mlinščici Jezernice, ki je bila speljana iz jezera in se je stekala v Savo postavili 6 mlinov, ki so dali naselju tudi ime.

Vzdrževanje jezov, strug mlinščic, zapor in mostov ob mlinščicah je zlasti ob poplavih zahtevalo od mlinarjev dosti truda in stroškov. Kadar je vodne naprave uporabljalo več koristnikov, so bremena vzdrževanja medsebojno delili. Vodni zakon iz leta 1872 je predvideval, naj se koristniki vodnih naprav združijo v vodne zadruge. Leta 1899 je bila npr. ustanovljena vodna zadruga v Domžalah, h kateri so pristopili lastniki vodnih naprav ob Mlinščici na desnem bregu Kamniške Bistrice.

Večina gorenjskih mlinov je imela glede na dotok vode vodna kolesa na lopate, pod katerimi je tekla voda spodaj, in vodna kolesa na korce, kjer je dotekala voda od zgoraj. Vratilo ali gredelj je bilo v obeh primerih vodoravno, iz močnega hrastovega lesa. Gorenjska posebnost pa so tki, martuljska kolesa v Gornjesavski dolini, ki so zelo sorodna bosenskim vodenicam in ima-

(Nadaljevanje na naslednji strani)

moderniziral in uporabil prvo turbino s 100 KS. To je bil takrat največji mlin na Kranjskem. Peter Majdič je zgradil tudi valjni mlin v Srednjih Jaršah z močjo 75 KS. Tako so bili postavljeni temelji za dvojne mlinarske središče: v Kranju, kjer je Tomaž Pavšler predelal mlin in žago na Kokri v »Lajhu« v valjni mlin in na domžalskem območju, kjer je ob koncu prejšnjega stoletja začel obratovati tudi valjni mlin Franca Majdiča v Viru pri Domžalah in valjni mlin last Jožeta Kušarja v Domžalah. Po letu 1900 se je število valjčnih mlinov stalno večalo.

Posledice industrializacije so bile vse bolj intenzivne v obdobju med obema vojnima, zlasti še po zadnji vojni, ko so začeli pospešeno opuščati klasične mlina, ki niso mogli več konkurirati tehnično naprednejšemu industrijskemu načinu mletja. Števil-

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

jo pokončno vratilo, ki je segalo do kamnov. Bila so brez vsake prestave. Značilni so tudi mlini na vago ali vitlovci, ki so se še do danes ohranili pri mlinih na Savi pri Tacnu pod Šmarno goro. Pri spreminjanju vodne gladine na večjih in nestalnih rekah se kolo lahko spušča ali dviguje.

III. Mlinske stavbe in naprave za mletje

Prve upodobitve mlinov so se nam ohranile na freskah iz srede 15. stoletja. V cerkvi v Srednji vasi pri Senčurju je v ozadju kompozicije Poklon svetih treh kraljev upodobljen mlin z vodnim kolesom, na nekem drugem prizoru pa srednjeveški tovornik z vrečo moke. Tudi na znani freski Svete nedelje v Crngrobu pri Škofji Loki je predstavljena mlinarska dejavnost. Naslikani sta dve mlinski stavbi. Med vrati prve stavbe je vidna vreča, ob kraju pa vodno kolo. Na sredini istega prizora je upodobljen mož, ki vodi tovorno mulo v mlin.

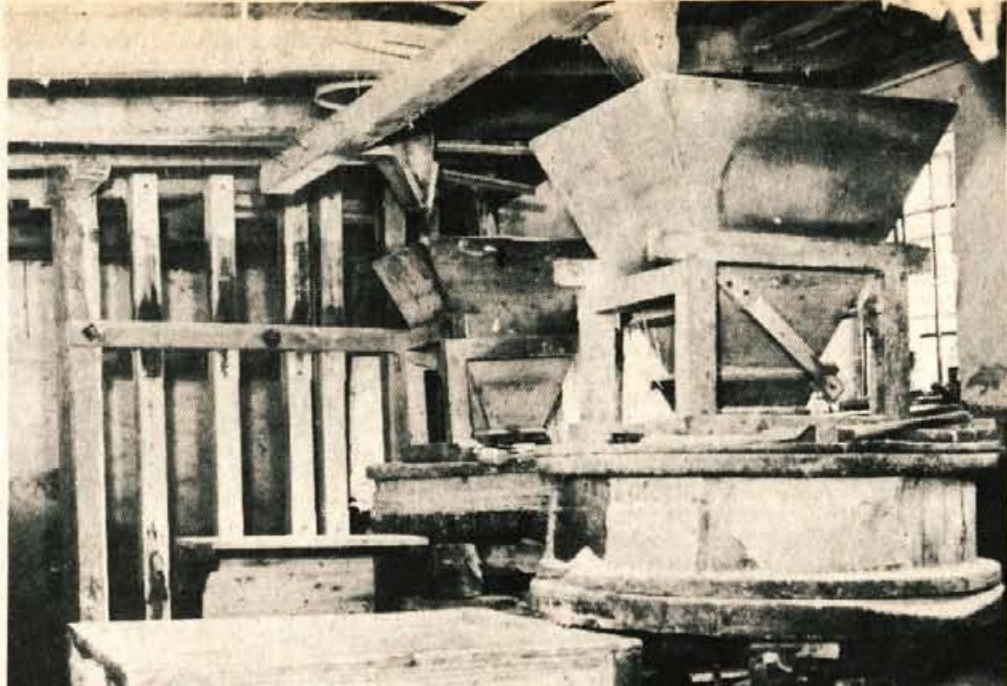
Rezljani steber iz Dolharjevega mlina v Predosljah pri Kranju (foto Jože Fink)

Mlini so bili nameščeni v prostornih, skoraj vedno pritličnih zgradbah ali pa so bili v sklopu stanovanjskega poslopja lastnika mlina. V pretežni meri so bili zidani, le kmečki mlini so bili le delno zidani ali celo lesen. Zunanja arhitektura mlinov se razlikuje po posameznih predelih Gorenjske in se vključuje v ostalo okolje.

Notranja razporeditev mlinov in naprav za mletje pa je skoraj v vseh mlinih več ali manj ista in se je le malo spreminjala. V osrednjem, navadno večjem prostoru so bili nameščeni mlinski kamni in ostale lesene naprave, ki so rabile pri mletju. Pri nekaterih večjih mlinih je bil ta prostor predeljen še v poseben manjši del, kjer je bilo preprosto stanovanje za mlinarja. Ponekod so imeli v mlinih še manjše prostore — malence, kjer so shranjevali žito in mlevske izdelke, drugod pa je v ta namen služila kar veža.

Velikost mlinov se je merila po številu mlinskih kamnov, oziroma po številu vodnih koles. Na Gorenjskem so imeli največji mlini od 6 do 8 parov kamnov.

Celotno napravo za mletje imenujejo tudi kamen. Sestavljen je iz več delov. Zgoraj je grad s premičnim dnom. Vanj se vsipa žito, ki pride nato med dva ploščata kamna, ki sta postavljena tako, da sta vodoravni ploskvi, ki meljeta, obrnjeni druga proti drugi. Zgornji kamen »vrhnjak« se vrti, spodnji »spodnjak« pa je pritrjen v ogrodju. V zgornjem kamnu je širša odprtina, skozi katero gre žitno zrnje med oba kamna, kjer se melje. Zgornji kamen je pritrjen na navpičnem gredlju (vretenu), ki sega skozi spodnji kamen. Na spodnjem koncu gredlja pa je pritrjena preslica, v katero segajo palci palčnega kolesa na vratilu vodnega kolesa, tako da se kamen vrti

Interier Nagličevega mlina na Kokrici pri Kranju, naprave za mletje (foto Drago Holynski)

s pomočjo te prestave. Kamna sta obdana s posebnim obodom, v katerem se nabira moka in se vsipa v tresilnico, ki jo imenujejo tudi pajkelj ali trugo. V njej je v obliki vreče napeto sito, ki moko presejeje.

Običajno so imeli gorenjski mlini dva do tri pare belih kamnov, s katerimi so mleli pšenico, koruzo in druga žita, črna kamna za mletje žita, ki so ga uporabljali za krmo prašičev in pšenar, ki jim je služil za mletje prosa.

Obrt izdelovanja belih mlinskih kamnov se je okoli 300 let ohranila pri Puharjevih na Polici pri Naklem. V njihovi neposredni bližini je primerna konglomeratna kamenina. Bele kamne so delali tudi pri Novakovih na Jami pri Bregu ob Savi in nekaj časa pri Reginčevih v Struževem pri Kranju. Z njimi so zalagali vse slovenske mlinarje, prodajali pa so jih tudi na Hrvaško.

Večina naših mlinov je imela tudi stope, ki so stale navadno v osrednjem prostoru, kjer so bile naprave za mletje. Znani pa so tudi primeri, kjer so bile stope v posebni manjši stavbi ob mlinu in jih je poganjalo

vodno kolo. V večjih mlinih so uporabljali tudi dére za sušenje žita.

IV. Obratovanje mlinov, socialni položaj mlinarjev

Način poslovanja mlinov je prvič urejal mlinski red za Kranjsko iz leta 1770. Predpisoval je sanitarne ukrepe v mlinih. Mlinarji so bili dolžni skrbeti za red in čistočo in primerno vzdrževati vse mlinske naprave, da pri mletju ni nastajalo preveč otrobov in da so dobili primerno kvaliteto moke. Največ določb pa je bilo v prid mlevcem. Mlinski red je mlinarjem strogo prepovedoval, da bi delali kakršnokoli razliko med posameznimi mlevci in določal globe ter kazni v primeru, če bi mlinar prevaral mlevca. Vsa žita so morali tehtati in ne več meriti z merniki ali stari. Mlinski red prišteva k prevaram zlasti navlaženje žita, zamenjavo žita s slabšim in dodajanje otrobov na račun primankljaja moke. Mlinarji so bili za plačilo upravičeni do mlinske merice v višini ene šestnajstine od mernika nezmlitega žita. Na račun kala pa je mlinski red priznaval mlinarjem 2 % od

Zarobarjev kmečki mlin pri vasi Suša v Poljanski dolini, kolo na zgornjo vodo (foto Janez Eržen)

Vse fotografije so iz fototeke Gorenjskega muzeja.

zmlatega žita. Merica v naravi se je kot plačilo za opravljeno delo ohranila vse do danes v višini 10% od teže pripeljanega žita, ponekod tudi samo 8%. Na račun kala pa so tudi v kasnejših obdobjih priznavali mlinarjem 2—3%. V novejši dobi so sicer začeli polagoma opuščati merico v naravi in so namesto te uvajali denarno plačilo, ki pa merice ni moglo docela izpodriniti.

V posamezne mline so dovažali žito kmetje iz okoliških vasi, pa tudi iz oddaljenih krajev, kjer so bile zmogljivosti mlinov premajhne ali pa mlinov sploh ni bilo. Kmetje iz hribovitejših, gorskih predelov so prinašali žito v mehovih iz ovčje kože, ki so držali en mernik ali en mernik in pol in v vrečah. Iz konkurenčnih razlogov pa so zlasti v večjih gorenjskih mlinih, kjer so imeli nastavljeni mlinarje, hodili ti določene dneve v tednu sami iskat žito h kmetom in so razvažali mlevske izdelke, kar pa niso posebej zaračunavali (npr. v Rogačevem mlinu ob Šobčevem bazarju, v Mošnjah, Hotemažah, na Visokem in drugod). Tudi ni bila na Gorenjskem navada, da bi bili mlevci pri mletju navzoči, kar je bilo pogosto v dolenjskih mlinih in so se v zvezi s tem ohranili mnogi običaji in navade.

Mlinarstvo večinoma ni zagotavljalo stabilnejše eksistence, zato so mlinci na Gorenjskem navadno povezani s kmetijami. Zato je potrebno socialni položaj mlinarjev presojati tako po zmogljivosti in donosnosti mlina, kot tudi po obsegu in donosu kmetijskega obrata. Gmotnega stanja mlinarjev ni mogoče posploševati, vendar pa lahko v mnogih primerih ugotovljamo, da so živeli tisti mlinarji, ki so posedovali manjše mline ob nestalnih vodah, v slabih razmerah. Kadar pa je imel lastnik mlina tudi žago, kar je bilo na Gorenjskem pogosto, ali kak drug obrat, mu je to omogočalo večje dohodke. Izjemen položaj pa so imeli tisti, sicer maloštevilni lastniki mlinov, ki so mleli za potrebe trgovine.

V večjih mlinih, ki so lahko obratovali skozi večino leta, so imeli nastavljenega posebnega mlinarja, ki je bil lahko tudi kak ožji družinski član in je samostojno upravljal mlin. Za svoje delo je prejemal po dogovoru z lastnikom navadno polovico od pobrane merice in običajno oskrbo, v novjšem času pa denarno plačilo. Včasih pa so imeli v mlinih namesto stalnega mlinarja nastavljenega samo dninarja.

Zanimivo bi bilo izračunati, kolikšna je bila letna količina zmlatega žita v gorenjskih mlinih. Statistika iz leta 1875 vsebuje sicer podatke o številu dni na leto, ko so posamezni mlinci obratovali in o številu obratovalnih ur dnevno, vendar so že ti podatki problematični, ker so mlinarji iz davčnih razlogov navajali manjše število od dejanskega. Glavna težava pa je v tem, ker so razlike v količinah zmlatega žita med posameznimi mlinci v enakem časovnem razdobju velike.

Mlinci, ki so predstavljali v preteklosti pomembno gospodarsko dejavnost in so bili hkrati nepogrešljivo dopolnilo gorenjske pokrajine, so danes med najbolj ogroženimi objekti kmečke arhitekture. Večinoma so opuščeni in predelani, nekateri pa že povsem odstranjeni in njih lokacije ugotavljamo le še po pripovedovanju. Od nekdanjih 440 obrtniških mlinov in precejšnjega števila kmečkih mlinov, kolikor jih je bilo še v začetku našega stoletja na področju Gorenjske jih ugotavljamo danes le še okoli 50. Tudi to število se iz dneva v dan manjša. Večina teh je preurejena v valjčne mline in jih poganjajo turbine in druga sodobna pogonska sredstva. Klasični mlinci na kamna in na vodni pogon pa so le še redke izjeme.

Literatura: Majda Zontar, Mlinci na Gorenjskem, Razstava Gorenjskega muzeja, Kranj 1974, str. 7—41 in ostala tam navedena literatura; Albert Struna, Mlinarstvo nekoč in danes, Razstava Gorenjskega muzeja, Kranj 1974, str. 45—54.

Majda Zontar

Milan Batista

Petdesetletnica je pomemben, morda najpomembnejši mejnik v našem, še posebno pa v umetniškem življenju, razpotje, ko se človek ne ozira le nazaj, temveč s pogledom premerja pot tudi pred seboj. To je obdobje kritičnih misli, zaključkov pa tudi načrtov, ki niso več nepremišljeno zaletavi, temveč realni, porojeni iz svetlih pa tudi bridkih življenjskih izkušenj.

Ko tehtamo teh petdeset let našega slikarja in grafika Milana Batiste in se ob retrospektivnem pregledu njegovih del ozremo na komaj pregledne ustvarjalne napore in rezultate, moramo ugotoviti, da imamo pred seboj kontinuiran razvoj umetniške osebnosti, do kraja prikovane na dolžnost ustvarjanja, na zapoved o kulturnem poslanstvu umetnika, na zapoved, da bodi umetnik živ del družbenega telesa in končno na ugotovitev, da je umetnost najbolj neposreden odraz dobe in razmer, v katerih živimo.

Bogat opus grafičnih del, ki nam ga poklanja akademski slikar Milan Batista ob svojem jubileju, je tako kot umetnikova življenjska pot — razgiban, vsestranski odmev nenehnega iskanja nečesa novega, bolj popolnega, ob večnem nezadovoljstvu s samim seboj in pogosto tudi z rezultati svojih snovanj. Morda živi v njem tisti nemirni mediteranski človek, otrok tiste kulture, ki že od pradavnine išče ravnovesje, lepoto, mir, skladnost duha in čustva, pa se že tisočletja zopet vrača, bogatejša vselej, toda komaj kdaj potešena k svojemu izhodišču. Morda so prav te nenehne menjave, ki vzbujajo ustvarjalčevo notranjost,

(Nadaljevanje na naslednji strani)

Ob progi — jedkanica, 1951

Ljubljana: pogled z gradu — jedkanica, 1952

Vera — visoka jedkanica, 1952

Talci — lesorez, 1953

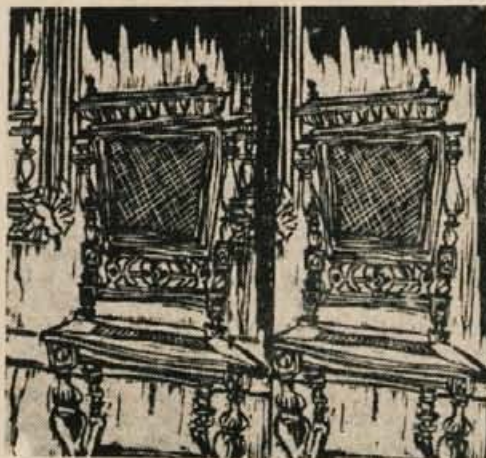

Trubadurji — linorez, 1957

Stavka — lesorez, 1953

Likovni prispevki: akademski slikar Milan Batista. Fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju — Foto: Drago Holynski

vpuščeni stol — lesorez, 1954

Žalostne matere — lesorez, 1953

Bogovi so žejni — odtis, 1955

Sama — lesorez, 1958

vzrok, da umetnik ustvarja v ciklih, ki so značilna ter v formalnem in vsebinskem izrazu zelo raznolika slikarjevega dela.

Tako je npr. grafično delo mladega slikarja, ki zapuša akademijo, polno neke notranje urejenosti, figure so sklenjene v trdno grajeno kompozicijo z jasno zasnovanim prizoriščem — prava praznična obleka, kakršno hranimo le za svečan trenutek. Toda Milan Batista ni človek, ki bi se dolgo ponašal z lepim krojem. Preveč je bilo gorja, grozljivih videnj in spoznanj, da ne bi umetnik v obsežnem ciklu posegel v obdobje zadnje vojne, ki jo je sam najtrše občutil. Toda ni bila slava, temveč nemoč obsojenih in bolečina človeka tisto, ki mu je bila namenjena slikarjeva pozornost. Prav tej osnovni misli se podreja vse ostalo v sliki — oblika, kompozicija, barva. Poudarjena ekspresivnost likovnega izraza je značilna za vsa dela, ki so nastala v okviru tega cikla iz leta 1953.

Močan vsebinski poudarek, nekak svetovnonazorski kredo, kažejo simbolično zasnovane podobe iz naslednjega cikla (1954) z značilnimi podnaslovi: Ugasli svečniki, Zapuščeni stol itd.

Slikarjeva razmišljajoča narava se kdaj pa kdaj spočije tudi v lahkotnejše zasnovani tematiki. To še posebej velja za skupino grafičnih listov Bogovi so žejni s prav antično sproščeno erotično vsebino in odlično izpeljano obrisno risbo.

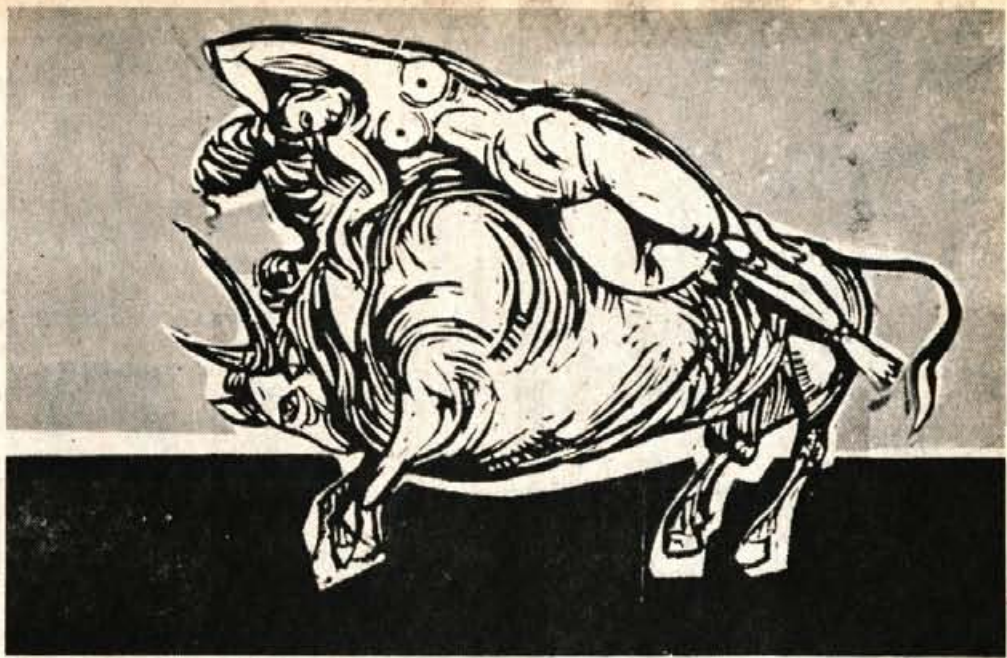
Prizorišče malega mesta, mali oder vsakdanjih zgodb, hudomušnosti pa tudi drobnih hudobij je zajet v skupini linorezov Malo mesto iz leta 1956.

Prave podobe iz sanj, mehko občutene ilustracije lirčnih pesmi predstavlja eden najbolj poetičnih Batistovih ciklov iz leta 1957 v listih kot so Pesnik v noči, Pravljичni vrt, Vihar itd.

Nekak družinski album z zelo jasno in trdno grajeno kompozicijsko zasnovo je

Kopalka — linorez, 1958

Europa — lesorez, 1960

krog lesorezov iz leta 1958. Zanimiv je zlasti po tem, ker v njem prvič močneje začetimo slikarjev odklik od tradicionalnega pojmovanja figure, v kateri začenja zdaj iskati čiste likovne vrednote. V tem mu je soroden ciklus pripovedno močno razvednotenih antičnih tem, kjer se figure počasi spreminjajo v like (l. 1960), ki jih slikar smiselno razporeja po grafičnem listu. Proces, ki ga opažamo v figuralni sferi, se v skupini lesorezov iz l. 1959 prenese tudi v arhitekturo. Stavbne mase so ujete v prostoru in povezane med seboj z nešteti nevidnimi vezmi. Te se zgoščajo na posameznih goriščih in ustvarjajo ogrodje nove zelo dinamično zasnovane kompozicije.

Toda formalni razvoj, ki se je nekaj let zelo jasno nakazoval, je nenadoma zopet zdrsnil v svoje vsaj navidezno protislovje — vsebinska komponenta je zopet prevladala nad oblikovno. Ta hitri preokret bi pravzaprav morali pričakovati, saj se je nekaj podobnega zgodilo v mnogih trenutkih Batistovega snovanja. Ciklus lesorezov iz l. 1962 pa tudi kasnejša skupina linorezov z zopet ponovljenim imenom Malo mesto pomeni ponovno vrnitev v pripovednost, vendar v nekem drugem, zrelejšem smislu, likovni element ploskve se iz prejšnjih ciklov vključuje v scenografijo prizora, ga kompozicijsko sklene in poenoti.

Figuri in iz figure zrasli ploskvi se v slikarjevi kompozicijski igri kasneje pridruži značilen nov element — odtis predmeta, pa naj bo to »razbiti lesorez«, arheološka fibula, industrijski predmet, črka ali vse, kar puša grafično zanimivo sled. Morda je prav ta slikovita uporaba odtisnih elementov izzvala pri oblikovalcu željo po čim večji urejenosti in enostavnosti obdelovane površine. Že leta 1964 je njegova grafična ploskev prav po mondrijanovsko izčiščena. Da gre tu za čiste likovne rešitve brez vsebinskih pretenzij, govore naslovi barvnih linorezov: Akcent, Črna dominanta itd.

Toda slikarjeva navezanost na človekovo prisotnost, njegova mediteransko-humanistična usmerjenost mu ne dovoljuje, kot smo že poudarili, dolgotrajnega vztrajanja na čistih formalnih rešitvah.

Ze skupina linorezov iz l. 1971 razdere nekdanji, kot za večne čase zgrajeni red. Barvnih gnot se poloti razgibanost in v enem najbolj zanimivih slikarjevih novejših ciklov iz l. 1972 že vse vre od nemira. Toda ta nemir ni le igra živopisnih barvnih ploskev, temveč globoko občuteni nemir umetnikove notranjosti. Kaj niso vsi ti na videz abstraktni liki, ki se pojavljajo v številnih ciklih zadnjih let, na moč sorodni figuram, ki jih je slikar razpostavil že na odru svojega Malega mesta? Kaj

se za vsemi temi znamenji, ki jih srečujemo v slikarjevih letošnjih prizadevanjih, ne skriva človek s svojimi simboli, z močjo svojega imena, ki je tako kot tu, v vsem grafičnem delu Milana Batiste zapisano z veliko začetnico.

Razodeti in napraviti razumljivo to na videz zapleteno likovno govorico pa je druga pomembna naloga Milana Batiste. To so njegova vzgojna prizadevanja: da bi umetnost postala ljudem bližja, da bi postala njihova. Umetnost, naj pripada tej ali oni zvrsti, ni po slikarjevem prepričanju nekaj deklarativnega, vzvišenega, nedostopnega, temveč kvas, ki mora prekvasiti vse ljudi, se nenehno pojavljati v vseh družbenih okoljih, ki ne sme biti vsiljiva, toda nenehno prisotna, del našega vsakdanjega dne, našega življenja, resnično del našega bivanja.

Taka je tudi umetnost slikarja Milana Batiste. Odziva se na pojave sodobnega življenja, na stanja, ki so včasih globoko osebna ali pa odmev procesov, ki valovijo v družbenem telesu. Njegova umetnost je daleč od formalizma, je globoko človeška, vsestransko odzivna, angažirana, ni samo njegova, temveč naša umetnost.

Dr. Cene Avguštin

Kranj — lesorez, 1959

Robert Burns: Pesmi

Robert Burns (1759—1796) je angleški pesnik škotskega rodu. Rodil se je kot sin revnega kmečkega zakupnika in večino svojega življenja prebil na kmetih ter tam tudi ustvarjal. Živel je v revščini, čeprav mu je natis prve pesniške zbirke leta 1786 prinesel splošno priznanje. Burnsova poezija je najlepši in najpomembnejši prispevek k preporodu škotske književnosti v 18. stoletju. Pesniški talent se mu je prebujal ob bogastvu starih škotskih pesmi, odločilno za njegovo ustvarjanje pa je neposredna povezanost s kmečkim življenjem in naravo. Posebna odlika Burnsove poezije je melodioznost, najpogostejša snov pa narava, živali, ljubezen in domovina. Burns, ki se je nekaj časa zadrževal tudi v Edinburghu, je ostal v nenehnem stiku s človekom in družbo. Socialni čut mu je narekoval vrsto pesmi o neenakosti v družbi. Njegov kritični duh se kaže tudi v humorju, satiri in groteski, najdemo pa ga zlasti v njegovih daljših pesnitvah. Burns je največ svojih pesmi napisal v škotskem narečju, mnoge njegove pesmi pa še danes pojejo po napevih starih škotskih ljudskih pesmi.

Burnsove pesmi so poznali nekateri naši pesniki, zlasti pa je Burns vplival na razpoložensko kmečko pesem Josipa Murina Aleksandrova. Pesmi, objavljamo jih prvič v slovenskem prevodu, so vzete iz obsežnega izbora, ki ga je za knjižno zbirko *Lirika* (Mladinska knjiga v Ljubljani) pripravil znani slovenski pesnik **Janez Menart**.

pk

RATARJEVO ŽIVLJENJE

*Ko v jutru pomladnem strmél sem v nebo,
sem slišal orača, ki pel je tako,
ki pel je tako, da nihče ne živi
tako kot orač, kadar maj se budi.*

*Škrjanček iz gnezda se v svitu bo vzpel
in v zraku od rose na prsih blestel
in skupaj z oračem bo pel v tihi mir
in v gnezdece svoje se vrnil zvečer.*

PESEM

*Moj ranjki oče bil je kmet
tam blizu škotske meje,
od mladih nog me vzgajal je
v poštenju z a pozneje.
Učil me je, naj bom možat
četudi brez beliča,
saj kdor ni bil pošten, ni tam
bil vreden pol hudiča.
Potem nameril v širni svet
sem svoj korak hlastavi;
bogastva nisem si želel,
a sanjal sem o slavi.
Talentov nekaj sem imel
in šole tudi malo
pa sem dejal, da bi postal
gospod, če bi se dalo.
Iz dneva v dan sem ves zagnan
zaman usodi dvoril,*

*saj z merom kaj prišlo je vmes
in vzelo, kar sem storil:
zdaj kak nasprotnik me je zmlél,
zdaj me prijatelj ranil
in kadar najbolj upal sem,
sem najbolj se ukanil.*

*Že ves potrt in mrk in strt
od upov lažne sreče
zavrgel sanjski sem načrt
in sklenil sem sledeče:
preteklost je bila zanič,
prihodnost je dvomljiva,
sedanjost pa imam v rokah;
zato jo bom užival.
A bil sem sam in lahek plen
pohlepnim grdobijam,
zato potim se in garam
in z delom se prebijam.
Moj oče zgodaj je učil
orati me in žeti,
saj, kdor to zna, je pravil rad,
ta zmožen je živeti.*

*Tako, neslaven in ubog,
bom skoz življenje taval,
dokler teh trudnih rok in nog
mi ne prerase trava.
Kaj jutri bo, mi ni nič mar —
čim dlje od slabe volje,
brez ciljev, brez skrbi živim,
kot se pač da najbolje.*

*A kljub temu sem le vesel,
vesel kot kralj v palači,
pa naj usode zlobna pest
me tudi kdaj potlači;
za kruh že prigaram, to že,
a dlje moj trud ne vodi,
pa ker te kruha si želim,
se le smehljam usodi.*

*Če se z garanjem kupček kron
mi kdaj le malo zveča,
tako j nadme pripodi
pogoltna se nesreča:
površnost, zmota, kdo ve kaj
pobere moje pare,
a naj karkoli se zgodi —
prav nič me ne potare.
Vsi vi, ki za bogastvom vam
oko pohlepno bega,
čim bolj strmíte v ta vaš blišč,
tem dlje pogled vam sega.
Če bi imeli tudi vse
zaklade na tem svetu,
pred vani vsemi prednost dal
poštenemu bi kmetu.*

MISI

*ki sem jo izoral z gnezdom vred
novembra 1785
Ti, bitje drobno, trepetavo,
oh, s kakšno grozo begaš v travo —
ne bēži, no, tako brezglavo,
saj te, sirotko,
ne bom preganjal čez planjavo
z morilsko otko!*

*Žal, da Človekove postave
razrušile so red Narave
in vnesle vanj nravi nezdrave,
ki vzrok so tega,
da stvor kot jaz, sam smet narave,
te smrtno zbega.*

*Že res, vem, kaj velijo kmeti ...
Pa kaj? vsi moramo živeti!
Kak klas pri snopu več požeti
je majhna stvar,
bog z njim, prav rad si dam ga vzeti,
le kaj mi mar!*

*Tvoj domek strt zaradi mene,
vse bilke v sapah raznesene,
za novo gnezdo pa nobene
zelene trave,*

*a sever že suh veter žene
sem čez dobrave!*

*Na pusta polja si strmela
vedoč, da pride zima bela
in mislila, da boš živela
v zavetju tal,
potem pa — resk! — je plug sred dela
ti dom razklal.*

*Ta kupček listja, bilk in trave
te mnogo pridnih zob je stal,
zdaj za ves trud pa izoral
sem te na plano,
kjer boš trpela dež, zmrzál
in sneg in slano.*

*A saj ne pričáš nam le ti,
kako prav nič gotovo ni:
načrti miši in ljudi
se brž skaze
in nam le žalost in skrbi
na dnu puste.*

*Še srečna si v primeri z mano:
ti zreš le škodo zdaj zadano,
a jaz na muke neprestano
nazaj strmim
in tipam pot naprej v neznano
in se bojim.*

»Loto«, 1973

Opozorilec I. — linorez, 1971

UŠI

ki sem jo videl na klobuku neke
gospodične v cerkvi

Ej, kje pa laziš, čudo malo?!
Ne sodi že v beraško hvalo,
da si nesramno zapetljalo

nožice gibke
— čeprav tam najbrž ješ bolj malo —
med til in čipke?!

Ti gnusno malo motovilo,
ki svet zatira te z vso silo,
kako si vendar dovolilo

si tak korak!
Proč! Naj ti služi za kosilo
kak siromak!

Beraču na sencè se spravi
in tam se ruj in onegavi
z vsem, kar mu gomazi po glavi
na vse pretege;
tam vsaj glavnik ti ukráj ne spravi
gnid in zalege.

Zdaj skrita si, tam bi ostala,
tam bi te pentlja varovala...
joj, prej ne boš miru si dala
— že nos ven kuka! —

da boš prav gor se skobacala,
na vrh klobuka!

Res si je drznila ven priti!
debela kot kak pujs zaliti —
dal bi te s strupom zaprašiti
in s takšno dozo,
da bi ti brž izbil iz riti
to tvojo prozo!

Ne bi poln jeze bil pravične,
če bi vrh avbe brezoblične,
vrh kap, sred cap in robe slične
te oči odkrile;
a na klobuku gospodične —
to je od sile!

Oh, Jenny, kaj obračaš glavo!
ne glej okrog tako bahavo!
Prav čez klobuk ti kot za stavo
zdaj uš sopiha —
ta tu jo kaže, drug norčavo
se ti posmiha.

O, če bi videli lahko
se takšne, kot nas drugi zro,
potem bi znebil marsikdo
do dna in brž
se čipk in tila in celo
pobožnih drž.

MOLITEV SVETEGA VILIJA

O, Bog, ki pošlješ jih lahko,
če ti je prav, deset na dno
peklâ in enega samo
v nebeški raj,
ne da bi dobro ali zlo
bil storil kdaj —

slavim brezmejno Tvojo moč,
saj nerojène krije noč,
jaz pa sem tukaj pričujoč
pred Tabo, Bog,
kot Božji prst, kot blisk sijoč
vsem tod okrog!

Čemu ta rod je nagrajen
s tem, da mu kažem Tvoj namen,
jaz, grešnik, zlahka pogubljen
za greh spočet
šest tisoč let prej, kot rojen
sem bil na svet?

Ko sem iz mame v svet priril,
bi me lahko v pekel spodil,
kjer škripal bi z zobni in vpil
iz kotla smole
med dušami, ki vrag nabil
jih je na kole ...

Vendar sem tu, izbran primer,
dokaz, da živ je Božji vir:
jaz sem stebèr, ki nosi dver
v Tvoj hram besede,
vodnik, obramba in pastir
vse Tvoje črede.

A vendar, žal, priznam, Gospod,
da včasih sem v precepu zmot
in da se ena od zablod
igra z menoj;
a, glej, saj veš, človeški rod
je grešni gnoj.

Prav včeraj, z Lenčko — sam veš, Bog, —
ne bodi mi sodnik prestrog,
ne daj, da blodim ves ubog
ta križ nosèč,
saj nanjo svojih gnusnih rok
ne dvignem več!

In, kaj bi skrival Ti zaman,
da z Lizo trikrat sem en dan —
a le zato, ker sem pijan
nalètel nanjo,
sicèr ne bi Tvoj zvest kristjan
se vtikal vanjo.

Mordâ pa Bog hote pusti,
naj trn meseni me skeli,
da se mi v glavi ne zvrtili,
ker sem presvet?
Potem naj pač me s tem pesti
še mnogo let!

Gospod, glej, blagoslovi nas,
ki Tvoji zvesti smo ves čas!
Pred vsemi vrzi pa v obraz
vso hudobijo
njim, ki kaze nam dober glas
in sramotijo!

Naj svoj račun Gavin Ti da:
ta kolne, pije in kvarta,
a tak goljufen vpliv ima
na stare in mlade,
da v škodo Cerkve in Boga
nam duše krade.

In ko za to je ta hudir
bil kaznovan, oh, v kak špetir
porog in smeh je v dalj in šir
pognal vso faro!
Prekolni kaščo mu, krompir
in še košaro!

Gospod, o, čuj moj klic do zvezd:
naj Ayrski zbor, ki na protest
je kazen črtal, da objest
blesti zdaj v slavi,
občuti Tvojo težko pest
na svoji glavi!

O, tisti Aiken, advokat...
Še zdaj me zbode kot osat,
da sem ves poten stal takrat
od muke skrite,
ko on nam zviška, ves košat,
je bral levite.

Udari ga na sodni dan,
o, Bog, in vso nasprotno stran!
Naj k tebi molijo zaman;
tako, pri priči —
glej, to Te prosi Tvoj kristjan —
jih vse uniči!

Jaz pa deležen, o, Gospod,
naj časnih, večnih bom dobrot,
da širil bom, kot zdaj, povsod
Tvoj sveti plamen —
in slava Ti, Bog Sabaot,
na veke, Amen.

MOLITEV PO-JEDI

Zahvaljen bodi, o, Gospod,
da siti Tvojih smo dobrot.
Trenutno ni nič več nam zanje,
zato naj Jack prinese žganje.

Odiseja I. — linorez, 1974

Portret igralke - amaterke

Za Maro Smoletovo, ki se je rodila 23. septembra leta 1903 v Trziču, je zagotovo najznačilnejši podatek, da je v mestu, v katerem se je rodila, preživela tudi vse svoje življenje. Oče, ki je prišel v Trzič iz Ljubljane še preden je vanj pripeljal prvi vlak, je bil delovodja v predilnici. Mati je bila gosposinja. Po končani ljudski šoli se je Mara šla učiti v trgovino in ko ji je bilo šestnajst let, se je že zaposlila v predilnici. Tam je delala šest let, potem pa je ostala doma.

V zakonu, poročila se je leta 1925, sta se ji rodili dve hčerki, ti pa sta danes že tako zelo odrasli, da so celo Marini vnuki že poročeni.

Pomembnejši mejnik v življenju Mare Smoletove so leta druge svetovne vojne. V enem dnevu so ji Nemci odpeljali obe hčeri in moža v zapor v Begunje. Mož so kasneje izpustili, hčeri pa izselili. Dan, ko so jih odpeljali, pripoveduje, je bil najhujši dan v njenem življenju. No, velika sreča je bila, da so vojno, kot družina, preživeli.

Precej »krivde« za to, da je Mara stopila na oder, je zagotovo kar na strani njenega očeta, ki je bil aktiven član Delavsko prosvetnega društva Svoboda v Trziču. Tako je leta 1920 hodila k telovadbi tega društva in ker je bila v hiši, kjer so telovadili, tudi gledališka dvorana, je razumljivo, da prireditev, ki so bile v njej, ni zamujala. Istega leta je, potrebovali so igralko, prvič igrala v Cignih. In kot je zdaj pri teh naših portretih že kar običaj, se avtorja besedila ne spominja več, saj je od tistih časov minilo že trinpetdeset let.

Mara Smoletova je igrala v Delavsko prosvetnem društvu vse do leta 1936, ko je prišlo do reorganizacije tega društva. Potlej, do začetka druge svetovne vojne, ni igrala. Med vojno prav tako ne. Toda že v letu 1945 jo najdemo med igralci-amaterji v Trziču. Do danes pa ni več minila gledališka sezona, v kateri bi Mara ne stopila vsaj v eni vlogi na oder.

Posebej je treba še povedati, da kakšne gledališke izobrazbe nima, da pa je leta 1926 obiskovala tečaj, ki ga je vodil Zvonimir Rogoz, tedaj igralec Ljubljanske drame, prvi slovenski Hamlet, kot ga naša gledališka zgodovina rada imenuje. Skupaj z njim je nastopila ob koncu tečaja v Mollierovem Skopuhu in v njem igrala glavno žensko vlogo.

Ce zapišem, da je Mara Smoletova odigrala več kot sto vlog do danes, je zelo malo verjetno, da sem uganil pravo številko. Iz listka, kjer si je nekoč napisala le najpomembnejše vloge, sem si izpisal le skromen del, tisti, ki bi se ga ne sramovala nobena, tudi profesionalna gledališka igralka, saj so dijo besedila, v katerih je nastopala, v — tako rekoč — železni gledališki repertoar slovenskih gledališč.

Vloge: Remec, Magda (Magda) 1927; Cankar, Kralj na Betajnovi (Francka) 1928; Cankar, Hlapci (Lojzka) 1929; (Sledi nekaj vlog, ki jim je pozabila ime, spominja pa se besedil, avtorjev in precej natančno tudi letnic) Držič, Skopuh — 1927; Cankar, Jakob Ruda — 1929; Finžgar, Veriga — 1924; Tolstoj, Moč teme — 1928; Nestroy, Utopljenec — 1933; Goldoni, Sluga dveh gospodov — 1933; nato pa Lorea, Dom Bernarde Albe (Porzia) 1950; Mira Mihelič, Svet brez sovraštva (Marija) 1951; Klopčič, Mati (mati) 1952; Žizek, Miklova Zala (Miklavka) 1963; Hirst, Presenečenja (Minka) 1972.

Leta 1966 je Mara Smoletova, skupaj s svojim možem ob 45-letnici njenega skupnega dela v gledališkem amaterizmu prejela diplomu, ki jima jo je podelila skupščina občine Trzič.

Mara Smole Še enkrat bi živela tako kot sem

Oprostite, reče, ko gledam malo želvo na klopi, ki je vsa prekrita s papirjem in ki je postavljena ob mizi pod oknom tako, da nanjo pada dnevna svetloba, podelala se je. Potlej jo nekam odnese, da želve ni več in še zdaj komaj vem, zakaj jo je spravila

stran. Prav nič naju ni motila skozi pogovor, povsem tiha je bila in niti na kraj pameti, tako se je zdelo, ji ni prišlo, da bi se kakorkoli oglasila.

Ta ljubezen Mare Smoletove do želve se mi zdi še zdaj nenavadna. Želva, to bo zagotovo držalo, je nenavadna žival. Na Gorenjskem še posebej, četudi vem, da želva Mare Smoletove ni edina v teh krajih. Povsem zanesljivo se namreč ve, da ima Melita Vovk-Stihova, ki je doma z Bleda, tudi želve na svojem vrtu. No, pa Melita se tudi ukvarja z umetnostjo in nekaj skupnega z Maro potemtakem imata.

Morda bi bilo moč najti nekakšno paralelo, zvezo med to želvo in bogatim igraliskim delom Mare Smoletove. Najprej; želva živi dolgo življenje, to vemo, Mara Smole šteje zdaj že enaindesemdeset let in zapisati je treba, da bi jih ji prisodili lahko le kakih šestdeset. O nenavadnosti želve sem nekaj že zapisal, da pa je igralstvo tudi nekaj nenavadnega, posebnega, drugačnega, je nemara kar splošno mnenje med ljudmi, ki se s tem delom ne ukvarjajo. Ve se, da tisti, ki nikdar niso igrali v kakšnem gledališču, pač pa so ga le gledali, govore o igralcih kot o posebnih, nenavadnih, skratka kot o drugačnih ljudeh. To pa nikakor ni res in tudi želva, če jo dalj časa opazuješ, je popolnoma preprosta in navadna žival, tako kot je igralsko delo delo, kot vsako drugo, le da ima svoje značilnosti, da je javno in ljudem na očeh.

Morda je v resnici vtis, da je ta primerjava z želvo, nasilna in vrinjena in da bi je ne bilo treba. Morda se zdi celo naivna. Pa ni tako! Del resnice o Mari Smoletovi je zagotovo v njej. Vselej, pravi sama, me je gnalo v igralsko delo predvsem to, da sem se ob novem študiju srečevala z novimi problemi, da sem se spuščala v nekakšno avanturo, da sem se srečala z nečim, česar ne poznam, kar bom morala šele razrešiti, na novo izdelati. Tu, skozi te besede se razkrije prva korenina njenega igralskega dela, ki mu zdaj teče štiriinpetdeseto leto in ki se nikakor še ni izteklo, saj prav zdaj Mara že nekaj razmišlja o novi vlogi. Dolfe Anderle, ki je bil ves čas najinega pogovora tudi zraven, pa je povsem jasno povedal, da bo v novi uprizoritvi, ki jo bo režiral, spet zaigrala.

Veste, saj sem kdaj rekla, da bom vse skupaj pustila. Predvsem takrat, ko se mi je rodila prva hčer, sem že rekla, da ne bom več igrala, da je zdaj tu družina in da bo tega konec. Pa ni bilo res. Prišli so pome, me prosili in sem spet šla nazaj, kaj pa sem hotela drugega. Potem prižge cigareto, veliko kadi, in nekaj nestrpnosti skriva za vneto ukvarjanje s prižiganjem in ostalimi opravili, ki jih ima človek, če kadi.

BILI SMO KOT VELIKA DRUŽINA

Ne, ne Dolfe in ne mož, samo oče je bil kriv za to, da sem šla prvič na oder. Res je, z obema sem skozi vse svoje življenje veliko sodelovala in čudoviti sodelavci smo bili, ki se nismo nikdar sprli med seboj, toda za vse skupaj je v resnici kriv oče, hiti pripovedovati, ko jo spražujem, kaj jo je pognalo prvič na oder, ki je bil, kar pove v treh urah ko se pogovarjava — kar nekajkrat, skromnih dimenzij 3 x 3 m. Dela primerjavo z njeno kuhinjo in pravi, da je bil oder manjši od kuhinje. Bolj razumljiva bo stiska z odrom, če povemo še to, da so v letu 1920 v Trziču delovali kar tri amaterske dramske skupine. Prva, v njej je sodelovala tudi Mara, je bila pod okriljem Delavsko prosvetnega društva Svoboda. Druga je pripadala Sokolskemu društvu in tretja Katoliškemu. In vsaka od teh skupin je imela svojo dvorano in svoj oder.

Spet prižge cigareto in reče, da je leta 1922 prvič in edinkrat zapustila vajo. Režiser Jaka Vehovec, ki je v tistih letih režiral v njihovi skupini, in bil gonilna sila njihovega amaterskega teatra, se je zelo

razburil, ker se je smejala. Smejala pa sem se zato, pripoveduje, ker mi je nekdo od mlajših igralcev delal obraze, meni se je zdelo smešno, pa sem se smejala. Tega Vehovec, ki je imel veliko avtoriteto med nami, ni videl, slišal pa je moj smeh. Potem se je razburil in mi rekel, da lahko grem, če mi ni kaj všeč. In takrat sem res šla in mogoče me nikdar ne bi bilo več nazaj. Očetu o vsem tem nisem povedala ničesar, toda o dogodku je bil obveščen že naslednji dan. Potem je sledila pridiga o spodobnem obnašanju na vajah in obenem trda beseda, da moram nazaj. In sem šla nazaj in seveda ostala v skupini. In delala nepretrgoma iz vloge v vlogo, iz leta v leto. Veste, se kar nekoliko po žensko in milo zasanja, v resnici smo bili kot nekakšna velika družina. Dvajset, petindvajset nas je bilo in vselej nam je bilo prijetno ob delu. Tudi pet, šest premier smo imeli na leto in dve, tri reprize vsakega komada, ki smo ga igrali. In ko je bila premiera za nami, je vsak dal dva dinarja in smo šli v gostilno. Tudi priznanja smo dobivali za svoje delo in pohvale in prijetno je človeku, če je komu njegovo delo všeč, če ga imajo ljudje radi, če slede njegovemu delu. Zdaj, po vojni, zadnja leta, ni več tako, pripoveduje. Zdaj je tako, kot da bi ne bilo več časa za kakšno priznanje. Nihče ne reče več niti hvala za trud, ki si ga vložil v vlogo.

Potem stopi skozi vrata njen mož Karel in zdaj smo v kuhinji že štirje. In mož pomaga, se vključuje v pogovor, se trudi, da bi se spomnil posameznih letnic, ki jih je spominl včasih zelo neusmiljeno pometel v pozabo. Kar ne ve Mara o tržiškem gledališkem amaterizmu in njegovi zgodovini, ve on. Če pa ne vesta onadva, je tu še Dolfe Anderle, ki prav tako pomaga in ki tudi reče: meni se je zdelo zmeraj, ko sem delal z Maro, da imam pred seboj kar Marijo Vero. Strašna moč in sila je bila v njej, v resnici. In čudovito je bilo delati z njo. Mara pa, kot da tega ne sliši, kot da ji ni do nikakršne pohvale, gre mimo tega in že govori o tem, kako zelo blizu so ji bile tragične vloge, kako zelo rada jih je igrala. Raje sem igrala, hiti s pripovedovanjem, resne stvari. Komedije mi nekako niso ležale in se zasmeji, pa smeh ne gre na široko naokrog, ampak zamre hitro, saj se ji zdi, da je razgovor, ki ga imamo, na moč resna in natančna zadeva.

Ne le, da je Mara Smoletovo zaznamovalo delo v amaterskih gledaliških skupinah in da jo je bogatilo, kot sama pravi, pač pa je tudi usodno poseglo v njeno povsem privatno življenje, v njeno intimo. Moža je namreč spoznala v gledališču. Skupaj sta igrala, in igrala sta seveda zaljubljen par in z odra se je prenesla ljubezen tudi za oder, kar se dogaja celo poklicnim igralcem. Tako se je iz ljubezni izvila poroka in iz nje družina in predvsem veliko in petdesetletno sodelovanje z možem. On ji je velikokrat režiral in ne bom daleč od resnice če zapišem, da ji je bil poleg moža tudi umetniški vodja, mentor, da jo je usmerjal in jo tudi umetniško vzgajal.

TO JE NAGON

Sprašujem, kako se je lotevala vloge. Prosim Dolfeta in njenega moža, da bi se ne vmešavala v pogovor, saj ju je temperament nekajkrat tako zanesel, da se je pogovor odvijal le med moškimi in da je Mara molčala, kar pa je šlo seveda že na škodo portreta in oba to takoj razumeta, utihneta in pustita, da sama odgovarja na vprašanja. Začelo se je običajno tako, pravi, da je režiser, govori seveda o tistih prvih letih dela v gledališču pred petdesetimi leti, sklical vajo in preizkušal igralce. Potlej je šele določil vloge. No, Jaka Vehovec je bil pri tem zelo natančen. Potem sem na vajah zelo pozorno poslušala režiserja, ki je vlogo razčlenil, me usmeril in po treh, štiri-

rih vajah sem že vedela, kaj hoče od mene. Tekst sem se učila doma, od strani do strani. Najprej prvo in ko sem jo znala, sem se učila naslednje. In tako do konca.

Sprašujem, če jo je pri delu kdaj vodila zavest, da se ukvarja z umetnostjo, pa pravi, da se ji je zdelo, da to kar dela, je umetnost. Potem rinem z vprašanji najprej, da se zmede in vprašam, kaj potlej umetnost po njenem je, pa reče, da o tem pač ni razmišljala. Toda to ni bil pravi odgovor. Veste, se razvname, vi me sprašujete reči, o katerih so vas učili v šoli, vi ste mlad in izobrazbo imate, jaz pa sem napravila le tečaj pri Zvonimirju Rogozu. Dobila sem pač vlogo in igrala, tako kot se mi je zdelo, da je najbolj prav. Z možem sva po vsaki premieri rekla, da je zdaj dovolj, da ne bova več, pa sva potem spet šla nazaj in delala. Nekaj nas je vleklo, kaj jaz vem, kaj. Mogoče to, da nam je bilo lepo, da smo se imeli fletno.

Zdaj pa me zanima to, ji postavljam spet vprašanje, kaj je tisto, kar vas je vleklo, kaj je bilo tako neznanško privlačnega na delu v gledališču, da ste vselej šli nazaj. Še to dodam, da plačana za delo ni bila in ona prikima, da je to povsem res. Torej če ni bil posredi denar, kaj je potlej tisto, kar jo je pritegovalo. Ne vem, reče. Poglejte, vselej, ko sem odigrala premiero, se mi je zdelo, kot da je nekaj odpadlo z mene, zmerom sem šla po predstavi lažja domov. Še sprašujem, da naj bolj natančno pove, kako je s tem odpadanjem, pa začne delati primerjave in pravi, da je to nekakšno zadovoljstvo, tako kot je človek zadovoljen z otroki, z možem. Lačna sem bila teatra, tako lačna kot sem lačna cigaret. Vse življenje sem kadila in po malem tudi prikričevala, da kadim. Toda nekakšna strast me je gnala, tako kot me je gnala pri delu v gledališču. Zdaj rečem, če je to, ta strast tako kot nagon, pa reče da ja. In zelo previdno vprašam, če je ta nagon takšen, kot — denimo — spolni nagon, pa se zasmeje in pravi da je drugačen, da pa nagon vsekakor je.

In zdaj se vmeša še mož, ki zelo živahno poslušava ves pogovor in njegov komentar tako zelo živo zadeva temeljni interes naših portretov, da ga je potrebno zapisati. Karel Smole namreč pravi, da je v gledališče hodil iz strasti. Ja, je rekel, je strast. Žene te, kot te žene k ženski. Tako je to in nič drugače.

MLADINA JE DRUGAČNA

Zdaj sprašuje Mara mene, če so meni všeč eksperimenti v gledališču, pa rečem, da so mi. Vpraša še, če sem zato, da se koljejo kure na odru, pa rečem da sem, da mi je lahko kaj takega zelo všeč. In reče, da oder ni klavnica, da na njem ne moreš klati kur, in spustim se z njo kar v rahel prepir. Zatrjujem, da ljudje pokoljejo na tisoče kur na dan na kurjih farmah. Pravzaprav da gre za mlade kure, ki še živeti niso začele in ki jim pravimo piščanci, pa se zaradi tega nihče ne razburja, če pa zakoljemo kuro javno, je pa takoj ogenj v stehi. Zavedam se špekulativnosti misli, ki sem jo izrekel, saj bi po tej logiki lahko na odru tudi pobijali ljudi. Rekli bi pač, da se umori vrste v vseh vojnah, ki jih na svetu nikdar ne manjka, in ker je tako, da si lahko privoščimo umor človeka tudi na odru. No, Mara Smoletova je špekulacijo s kuro kar hitro dojela. Ni je razčlenila, pač pa je rekla, da je kura, ki je zaklana v klavnici nekaj povsem drugega kot kura, ki jo zakoljemo na odru. Ni znala razložiti, da je posredi vsebinska razlika, jo je pa zagotovo natančno začutila in tudi povsem razločno in pravilno reagirala.

Ta razprava o kuri, v mislih smo ves čas imeli predstavo gledališča Pupilije Ferkeverk izpred petih let v Ljubljani, je razprla in odstrnila še eno liso iz igralske podobe Smoletove. Povedala je namreč, da njeno delo v gledališču ni bilo vselej rezul-

tat natančnega in temeljitega razmisleka, da jo je velikokrat pri sodelovanju v gledališču vodil nekakšen občutek, instinkt za pravo mero. Vrednote, to je povsem očitno, so se ji razrasle pod kožo, prešle so ji v kri in so postale del nje same. Ne razmišlja o njih, sama prizna, pač pa jih čuti, tako kot čuti slo po igranju, ki ji preprosto reče kar nagon.

Mladina je zdaj drugačna, se spet razvname. Ko smo mi bili mladi, ni bilo nobenih posebnih težav, če smo potrebovali ljudi za sodelovanje. Danes pa ti mladi ljudje kar nekam frlijo, kar nenadoma izginejo. Težko se je zanesti nanje. Sprašujem: bo amaterizem izumrl, ga bo zamenjal čisti profesionalizem ali bo še ostal med ljudmi? Pa reče, da težko odgovori na to vprašanje. Vprašam, kako je v Trzinu in pove, da je zdaj slabo, da morajo gledališčniki v Trzinu plačevati najemnino za dvorano, ki je bila nekoč njihova, danes pa da je notri kinematograf. Saj ni pogojev za delo, se spet razvname. Vaje moramo imeti popoldne, to pa je zelo težko, veste. Ljudi popoldne ni na vaje. Mi smo vselej vadili zvečer. In tudi ljudi in pravih, ki bi se zavzeli za vso reč in res se zdi, kot da gre vse skupaj po zlu. Moral bo priti nekdo v Trzin in resno, zelo resno delati z amaterji, če bo hotel vse skupaj spet nanovo oživiti in prekrvaviti.

ENO LEPO, MIRNO ŽIVLJENJE

Danes ni več tako, kot je bilo včasih, mi pripoveduje, ko jo sprašujem, katera leta so bila najlepša v njenem življenju. Pred vojno je bilo lepo, in tista leta tja do petdesetega leta po vojni je tudi še bilo lepo. Danes pa ni več tako. Kaj vem, ni več prave volje v ljudeh.

Katero vlogo bi še rada igrala? Najraje Porzijo v Lorcovi Albi, o življenjskem in političnem nazoru: pravi, da se za politiko ni zanimala, vendar je vselej imela zelo jasno razredno zavest, da pripada delavskemu razredu. Hotela sem pač, pripoveduje, da bi živela eno lepo, mirno življenje.

Postavljena je pred vprašanje, ki je povsem jasno: če bi še enkrat živela življenje, kot ga je živela in pove dobesečno tako: če bi še enkrat pisali leto 1920 bi rada še enkrat živela kot sem. Veliko lepega je bilo v mojem življenju.

So bili kakšni žalostni trenutki v zvezi z delom v gledališču? Hitro se spomni nekega silvestra pred vojno, ko je nekdo od igralcev padel v šepetalsko kabino, ki je bila v tistih časih še kar »na rampi« in ki je še danes ne vemo v gledališču imenovati drugače kot »sufler kostena«. Padel je vanj reče in si zlomil nogo. No, to pa je res bil žalosten dogodek in od vselega silvestrovanja, ki bi moralo biti po končani predstavi, potlej ni bilo nič. Zelo, zelo smo bili potrti.

Rečem, da to ni kdovekako žalostna zgodba, saj se je noga tistemu igralcu gotovo pozdravila, pa se zasmeji in pravi, da se mu je res. In spet je tu optimizem in nekakšna trdna, neomajna vera v življenje in v vse, kar je lepo.

Piscu teh vrstic se je, ko je odhajal iz Trziča v sončnem, ravnokar od dežja spranem dnevu, nenehno vrinjala v temeljit razmislek tista misel o nagonu, o sli, o kateri je govorila Mara Smoletova. Eno lepo, mirno življenje je ta nagon omogočil. Če je tako, potem ga bo še potrebno raziskovati zelo natančno pri naslednjem portretirancu. Mara je, ko sem odhajal skozi vrata, rekla, da mi je povedala pravzaprav vse, da mi kaj več v resnici ne bi mogla povedati. No, mislim, da sva spominu iztrgala zelo veliko in da je pred nami njena podoba vsaj približno takšna, kot tudi je v resnici.

Božo Sprajc

Pisatelj Ivo Zorman

Poglavitna zvrst Zormanovega literarnega dela je roman. Pisatelj spada v povojno generacijo besednih ustvarjalcev. Iz osrednje teme njegovega umetniškega oblikovanja izstopa človek, ki je doživel vojno, konkretnije: narodnoosvobodilni boj. Z njim gre usoda partizanstva, ki je največkrat prikazana kot retrospektiva, kot neko življenjsko poglavje, kamor se ta človek vrača s svojimi spomini.

Med psihološko poglobljene orise človekovih stisk sodijo predvsem romani ČEZ DVAJSET LET BO VSE DRUGAČE (Borec 1968), V TEM MESECU SE OSIPA MAK (Mladinska knjiga 1969) in DRAGA MOJA IZA (Borec 1973). Za to delo je pisatelj prejel I. Kajuhovo nagrado, nagrado OF in nagrado vstaje. Roman je izhajal v nadaljevanjih tudi v Glasu.

V knjižni obliki je prvi Zormanov literarni tekst izšel pred dobrimi dvajsetimi leti (Iz obroča, 1953), v revialnem tisku pa že prej. Od l. 1967 dalje je Zorman skoraj vsako leto izdal novo knjižno delo:

NA SENČNI STRANI MESTA, 1967

GNEZDO SRŠENOV, 1968
ČEZ DVAJSET LET BO VSE DRUGAČE, 1968

V TEM MESECU SE OSIPA MAK, 1969

PEDAGOŠKA KOMEDIJA, 1971
V SEDEMNAJSTEM, 1972
DRAGA MOJA IZA, 1973

Zorman piše za odrasle in za mladino. Tudi kot mladinski pisatelj se rad vrača k motivom iz narodnoosvobodilnega boja. Izjemi sta roman V SEDEMNAJSTEM in STORŽKOVO POPOLDNE. V prvem delu je prikazan problem nezaželenega materinstva (bistveno drugače kot v Ingoličevi Gimnazijki), v drugem pa problem samote, ki ga v današnjem času vse prezgodaj občuti tudi otrok.

Med deli za odrasle velja omeniti roman, ki je nastal iz pisateljevih poklicnih izkušenj. To je PEDAGOŠKA KOMEDIJA, lahko bi ji rekli antimakarenskovska pedagoška poema. Zorman je namreč po poklicu učitelj. Končal je študij slavistike na ljubljanski pedagoški akademiji, služboval pa je v Stražišču pri Kranju, v Predvoru, Železnikih, v Litiji in v Križah pri Trzinu. Pred tem se je že več let posvečal novinarskemu delu. Prve novinarske zadolžitve so ga doletele med vojno, ko se je tudi sam priključil NOB (1943, star sedemnajst let) in se nadaljevale še kasneje pri Tanjugu, Slovenskem poročevalcu in Primorskem dnevniku.

Zorman je bil od l. 1963 do 1973 urednik mladinske revije KURIRČEK, zdaj pa je glavni urednik pri zavodu Borec. Rodil se je l. 1926 na Gori pri Komendi.

Med Zormanovo literarno delo sodijo tudi različni prevodi (predvsem za potrebe Kurirčka), objave v revialnem tisku in radijske igre.

Roman, ki bo letos izšel pri DZS (Sončnica navadna) opisuje »razpadajočo moralno tradicijo slovenske malomeščanske družbe, razplete med starim in mladim rodом, načenja vprašanje osebne svobode v vseh pogledih in riše splet različnih človeških usod minulih in sedanjih rodov« (Delo l. 6. 1974, Knjižna priloga DZS). Z njim se je Zorman od vojnopsihološke tematike znova preokrenil k orisom drugih človeških vsebin. Berta Golob

Stara Jugovka

Kadar je stopal skozi visoka vrata s kamnitim grbom, je pomislil na kočije, ki so nekoč stale pred vhodom, in na livrirane strežaje, ki so se neslišno vzpenjali po stopnicah. Starci in starke na hodnikih so bili kakor njihove sence v Dantejevem peklju. Kdove za kakšne grehe so se pokorili. Zvedavo so se ozirali za njim, nevoščljivi, ker je bil njegov korak še prožen, in radovedni...

Od kod je?

Koga išče?

Kamnite stopnice so neudobne, previsoke so in vse so zdrsane od neštetihih nog, hodniki se zde brezkončni in jedilnica je še zmeraj bahava, visoka, z velikimi okni in s počrnelimi podobami na stenah... lasulje in bradati obrazi nad čipkastimi naborki in gospe s pahljačami. Oholo so se ozirali po množici pod seboj in najbrž jim je bilo zoprno, ker je bil zrak nasičen z vonjem po kislem zelju, po prepotenih oblekah in po bližini smrti.

Po teh sobah so pogosto umirali.

Jugovka je sedela navadno v kotu pri oknu, pod sliko debelušne gospe v krinolini... ali pa je pridržala na vozičku, ko so ji povedali, njene roke so še vedno živahno poganjale kolesa, ki so se veselo obračala, kakor da se nikoli ne mislijo ustaviti.

Tokrat je sedel v kotu starec s povešeno ustnico.

Tudi iz sobe je ni bilo.

Jok se je zaman oziral po mizah, nihče se ni zganil, da bi jo šel poklicat.

Me nihče ne pozna več?

Sam se obrazov ni spominjal, od enega do drugega obiska je pozabljal nanje. Preveč so si bili podobni in premalo se je pomudil na njih. Sicer pa nikoli ni vedel, koliko je novih med njimi.

»Jugovko iščem,« je nazadnje nagovoril starca s povešeno ustnico.

Ta ga je pogledal in njegove oči so govorile:

Saj vidim.

Potem je s prstom pokazal proti stropu.

»Gor so jo spravili.«

In se je spet zamislil nad vrsto domin.

»Kam gor?«

»Gor,« je nejevoljno zanergal starec.

Tudi sestra na hodniku mu je pokazala po stopnicah.

»Dve nadstropji više.«

»Zmeraj je bila spodaj...«

»Kar potrkajte na steklena vrata, vam bodo že odprli!« je vzpodbudno rekla sestra.

Potem je odhitela. Sestram se vedno mudi.

Jok se je pognal še po enih stopnicah... in še po enih... ves čas spremljan s pogledi. Zgornji hodnik je bil nižji, najbrž je bilo nadstropje nekoč namenjeno služničadi, na koncu pa so bila vrata z mlečnim steklom, vrata brez kljuke, z medeninastim gumbom, ki ga ni bilo mogoče obračati.

Jok je potrkal na šipo...

Menda bo tu?

... in za vrati so zadržali koraki in sence so se zganile na steklu, dvignile so se in zgrnile na kup, kakor čarovnice iz Macbetha.

Po hodniku je prišepala starka v škrlatno rdeči halji in ga pogledala z lokavimi očmi.

»Zapirajo jih,« je rekla in se zadovoljno zahihitala.

»Zakaj?«

»Da ne uidejo.«

»Mar uhajajo?«

»Če le morejo,« se je zahihitala starka.

Potem se je kradoma ozrla okoli sebe in šepnila:

»Imaš cigareto?«

Jok ji je ponudil zavojček in starka je zaprosila:

»Lahko dve?«

»Vse, če hočete.«

»Pa vžigalice?«

»Tudi.«

Ni prižgala. Samo ozrla se je spet, potem pa so cigarete in vžigalice izginile nekje v gubah škrlatne halje.

»Dober človek si, ti boš še dolgo živel. Mlad si, močan... Naj ti povem za prihodnost?«

Segla je po Jokovi dlani, pa ji jo je izmaknil.

»Za prihodnost mi ni,« je rekel.

»Te je strah?«

»Nič me ni strah... Zakaj jih zapirajo?«

»Ker so malo... no... niso pri pravi. Imaš koga tam?«

»Za Jugovko so rekli...«

»Med čedno družico je prišla,« se je zahihitala starka.

Njen obraz je bil eno samo zadovoljstvo, da ni med njimi, da je tostran vrat.

»Ponoči kriče...« je pripovedovala.

Jok bi se je rad otresel.

»Zakaj ne odpro?« je vprašal.
»Pride.«
Nestrpno je pobobnal po šipi, a so se spet samo sence zganile za njo. Morebiti je bil tudi šepet, ki pa ga je preglasilo starkino vsiljivo pripovedovanje:

»... pa razbijajo. Potem jih privežejo. Posebne jermene imajo, veš. Najbrž jih tudi polivajo. Videla nisem, a vem, da poma-ga.«
Takrat je prišumela sestra.
»Ze grem!«
Bila je mlada in močna, zdravje je kar kipel iz modre progaste halje, okrogli kol-molci, polne prsi in napeta lica. Koraki so počče zveneli po kamnitem tlaku.

»Za Jugovo...« je začel Jok.
»Sem že spodaj slišala,« je rekla sestra in očitajoče pogledala starko: »Ze spet nad-leguješ ljudi, Bara?«
»Ne, sestra, ne. Samo odgovorila sem, kar so gospod vprašali.«

Nenadoma je bil njen glas ves drug, ponižen in prilizujoč... in Joka je onikala, prej mu je rekla kar ti. Prej je bila resnična, sedaj se je pa samo branila.
»Je prosila?«
»Ne,« se je zlagal Jok.
»Spodaj imaš dovolj prostora, Bara.«
»Spodaj... seveda...«

Starka se je obrnila kakor podlasica in se odplazila tesno ob stopniščni ograji.

»Nadležna je...« se je opravičevala sestra.
Vtahnila je ključ v ključavnico in sence za steklom so se razbežale kakor netopirji.
»... in zmeraj se bojim, da bi ne prišla do vžigalic. Še streho bi nam zažgala... posteljo je že.«

Joku je bilo neprijetno. Najbrž bi bil moral povedati, da ji je dal vžigalice. Pa ni mogel. Kdove kako si jih je želela, kdove koliko časa. Če bi jo izdal, bi bila grdo ogoljufana.

»Kako je z Jugovko?« je vprašal.
Sestra je odprla vrata.
»Zjutraj je bila potrta. Upam, da vas bo spoznala.«
»Zakaj bi me ne?«
»Tudi to pride z boleznijo,« je rekla sestra in pokazala na obraze, ki so se zgnili okoli odprtih vrat. »Vse je treba sprejeti.«

Pogledi niso bili samo zvedavi, bili so lokavi, potuhnjeni, nesramni, vsiljivo so segali pod kožo in se bližali. Sestra jih je odpravljala, utirala si je pot med njimi in jih ogovarjala, kakor bi bili otroci.

»Si spet pozabila, kako se briše nos, Berta?«
Oči so premeteno zagorele in svečka iz-pod nosu se je preselila na rokav. Kakor bi ženska kljubovala.

»Si še čista, Jana?«
Starkina glava se je nagnila na stran in vneto prikimala.
»Vaša babica leži.«
»Ves čas?« je vprašal Jok.
»Ves čas. V sobi desno.«

V mali spalnici so bile štiri postelje, dve sta bili prazni, starka na tretji pa bi bila lahko Jugovka... če bi ne imela temnih očal... če bi ne ležala tako nepremično... in če bi roke na odeji ne bile tako vozlaste.
»Kadar je potrta, je mirna,« je pripo-vedovala sestra. »Včasih pa je težko z njo.«

Jo polivaje z vodo, bi bil rad vprašal Jok, a je molčal, samo gledal je in poslušal.
»Tudi posebno snažna ni,« je nepriza-deto pripovedovala sestra.
»Pa... očala?« se je nazadnje oglasil Jok.

»Teh nikomur ne da,« se je zasmejala sestra. »Pravi, da bi bila rada z njimi pokop-ana. Nosila jih je ena od bolnic... imela je vnete oči... vaša babica pa jih je vzela, ko je ženica z vnetimi očmi umrla. Ne, nikomur jih ne da in nikoli jih ne sname.«
Govorila je kakor vpricho mrliča, ne vpricho živega človeka. Potem se je sklonila in stresla Jugovko za ramo.

»Obisk imate, mamka.«
Mamka! Moj bog, to je še dosti huje kakor babica.
»Ga poznate, mamka?«
»Se bom že sam pogovoril z njo,« je nestrpno rekel Jok.
»Kakor veste. Ko boste odhajali, pot-krkajte! Delo imam zunaj.«
Slišal je njene korake v veži in ključ, ki je škrtnil, in vrata brez kljuke, ki so se spet zaloputnila.

Sedaj je bil zaprt... sam z vsemi temi... in z Jugovko, ki je skoraj ni več poznal... kako naj bi ona poznala njega, če ga je gledala z drugega sveta.

»Vino sem ti prinesel,« je rekel.
Iz torbe je potegnil steklenico in jo podržal v rokah. Zmeraj ji je nosil vino... v spomin na dni, ko sta dobila denar in sta imela praznično kosilo.

Obraz na postelji se je obrnil za stekle-nico, morebiti tudi pogled, a oči za temnimi stekli ni bilo mogoče videti.

»Saj ga imaš rada, kajne?«
»Ko pa vse polijejo,« se je končno oglasila Jugovka.

Njen glas je bil cmerav. To ni bila več Jugovka s Starega trga... in ne tista, ki ga je sprejemala drugekrat v jedilnici pod sliko debelušne gospe. Na postelji je ležalo nekaj, kar je ostalo od Jugovke... in se sušilo, dokler do kraja ne skopni. Kako pravijo v cerkvi... duša se loči od telesa. Duša Jugovke se je očitno že odselila, ker v koščnem telesu ni bilo več življenja, čeprav so se roke še premikale in so željusti mlele in so se trgale iz grla besede... kakor bi jih bila starka pobirala nekje z dna, kjer so ob selitvi duše obležale pozabljene.

»Ne veš, kdo sem?«
Obraz se je zganil in najbrž tudi pogled za temnimi stekli. Toda odgovora ni bilo.
»Jok,« ji je skušal pomagati.

Spet nič.
»Jovitin,« je rekel.
Takrat se je nekaj zganilo okoli starki-nih ust.
»Z Jovito sem imela same skrbi,« se je zacmerila. »Pa tisti... kaj še zmeraj prihaja?«
»Kdo?«
»Njen trgovec... Bauman.«
»Po kaj?«

»Saj,« se je zacmerila starka. »Po kaj! Ženo ima doma, pri njej naj bi ostal. Plačeval bi pa lahko več.«

To so bile besede z dna, nekoč zakle-njene in skoraj pozabljene. Ob njih so se razmikale stene in soba se je odpirala v ne-skončne hladne pokrajine.

V Joku se je napela struna... visoki de...
»Kateri Bauman?« je vprašal. »Z Ada-move?«

»Žena je z bogatije... kača... pa jo bo že bog udaril.«

... in struna je zazvenela in se utrgala. Starka se je obrnila skoraj na bok in pomigala s prstom in Jok se je sklonil.
»Imaš kaj deklet?« je tiho vprašala.

»Imam.«
»Potlej jih ne puščaj v službo, kjer bodo same z moškimi. Tako se rodi greh.«
»Ne bom,« je obljubil Jok.
»Upravnik na pošti... Si ga poznal?«

»Ne.«
»Rekel je, da me po očeh loči od drugih. Bilo je zadaj... v sobi za pakete. Vsako-krat sva šla v sobo za pakete.«

Starkina usta so se nakremžila in Jok je pričakoval, da se bodo izpod temnih stekel zdaj zdaj potočile solze.

»Pomiri se!«
Solz ni bilo, samo glas je bil še bolj jokav.

»Sedemnajst let sem bila stara, ko sem pospravljala na pošti. Nič bolj pametna nisem bila kakor Jovita. Še vseč mi je bilo.«

»Nikoli mi nisi povedala, da si posprav-ljala...«
»Tebi?«

»Jok sem,« ji je spet skušal pomagati.
»Jovitin.«
»Jovita se je učila v Baumanovi trгови-ni, jaz pa sem pospravljala. Po pisarnah. Povsod so gospodje... vsak misli, da je dekle z metlo za vse. Zato nosim očala...«
»Čemu?«

»...da me ne bo spoznal. Da ne bo še na poslednji sodbi s prstom pokazal name... tale se je valjala na paketih.«
»Daj no, daj!«
»Tudi Joviti povej!«
»Kaj naj ji povem?«
»Zaradi očal. Pa k sebi naj ga ne pušča več!«

»Koga?«
»Njega... Baumana. Enega otroka ji je že napravil.«

Starkina usta so se znova nakremžila. Zdaj bodo v resnici pritekale solze, se je zdelo Joku.

A je bil samo jokav vzdih:
»Plačeval bi pa zanj lahko več.«

V šipe so udarjale kaplje, dež je postal gostejši, v sobi pa je bilo zadušljivo. Starka je spet obležala na hrbtu, mirna, negibna in tiha.

»Vino sem ti prinesel,« je znova poku-sil Jok.

»Nič odgovora.«
»Naj ti ga pustim na omarici?«
Spet nič.

»Saj ti bo sestra odprla steklenico?«
Še zmeraj nič.

Starki so se prsi komaj opazno dvigale in upadale. Le kam se je zastrmela? Kam so ušle njene zmedene misli in kakšnih besed še iščejo na dnu? Če se niso oči pod temnimi stekli zaprle, če ni kar zaspala?

Tudi bolnica v postelji ob drugi steni je bila negibna. Ves čas se ni oglasila, ves čas se ni premaknila, kakor bi bila mrtva. Samo glasovi iz veže... Jok se je nena-doma spet zavedel drsanja in šepetanja in hihitanja in postalo ga je strah.

Takole končajo Jugovi, si je dejal. Kdove kako je umirala mama v tabori-šču... kdove kako bom ugašal sam.

Samo proč... dokler še živim.
»Kmalu spet pridem,« je rekel Jugovki.
In se je začel zadenski umikati proti vratom, ves čas s pogledom na starki, ves čas na oprezu, koga ima za hrbtom.

V veži so se zgnili okoli njega zvedavi in potuhnjeni in lokavi pogledi in roke so segale po njem. Vse je bilo zoprno sluzasto, še zrak, ki se je lepil nanj. Prerival se je do vrat, kakor bi bredel skozi močvirje, in nestrpno udaril po šipi.

»Odprite!«
Korakov na oni strani pa dolgo ni bilo.

»Odprite!«
Tako mora biti človeku, če se živ pre-budi v grobnici.

»Odprite!«
Končno je škrtnil ključ.

»Ze odhajate?«
Zdravje, ki je kipel iz modro progaste halje, je bilo skoraj žaljivo.

»Če bi se kaj zgodilo...« je rekel Jok.
»Naj vas nikaner skrbi! Babica bo še dolgo živela. Zdravo srce, veste... Vas je spoznala?«

»Je,« se je zlagal Jok.
»Saj. Tudi svetle trenutke ima. Kadar je nemirna, je pa hudo z njo.«

Peketajoči koraki so ga spremljali do konca hodnika. Tam so ga pustili in Jok se je spuščal po zdrsnih stopnicah od nad-stropja do nadstropja, od hodnika do hod-nika. Pravzaprav bi se bil moral vzpenjati, ker je prihajal z dna. Tudi stavec s pove-šeno ustnico bi bil moral reči... tam spo-daj... ne gor.

(Odlomek iz romana SONČNICA NA-VADNA, ki izide v zbirki AMFORA pri Državni založbi v Ljubljani)

Ob desetletnici Prešernovega spominskega muzeja v Kranju

Zapis bo obsegal tri dele: o začetkih in otvoritvi muzeja, o desetletnem delu in snovanjih, o bodočih nalogah in usmeritvah.

II. del

Ureditev Prešernovega spominskega muzeja v Kranju je zahtevala tanek posluh. Po eni strani je Prešeren tako velik Slovenec, da bi zaslužil mogočno spominsko oddolžitev v prostorni, svetli in lepi stavbi. Druga misel, ki nas je bolj intimno vodila, je bila priprava okolja, v katerem je nesrečni pesnik preživel ona tri leta v Kranju. In tako smo se odločili za to, drugo varianto.

Ko se je pesnik France Prešeren na jesen leta 1846 poslovil od Ljubljane in se v zadnjih dneh septembra ali v prvih dneh oktobra kot na novo imenovani in prvi advokat za stalno naselil v Kranju, je najel celotno prvo nadstropje hiše z dvema pročelji in z oznako Mesto št. 181, ki je bilo takrat last trgovca Franca Mayerja.

Tej hiši, pravzaprav hišici, eni najskromnejših v ozki uličici starega mesta, pripada danes prav posebna zgodovinska veljava, saj je v njej našel naš pesnik bivališče za zadnja leta svojega življenja in pribežališča v poslednjih grenkih smrtnih urah. Zaradi te spominske vrednosti, veljaj tej, sicer precej nepomembni, stari stavbi, vsa naša pozornost in spoštovanje, danes in v bodoče.

Vstopimo v to neznan, a častljivo hišo! Ne z glavne, sedaj Prešernove ulice, pač pa z vzporedne, ozke, prav nič imenitne uličice, ki se je včasih imenovala Svinjska pač po svinjakih, ki so jih nekoč tu imeli polkmečki kranjski meščani. Druga, prav tako z glavno ulico vzporedna uličica, se je imenovala Konjska po tjakaj postavljenih konjskih hlevih. Pesnik je vstopal v hišo iz Svinjske ulice, ki so jo pred leti imenovali Bleiweisovo, pozneje in danes Tavčarjevo, gotovo zato, ker je bil glavni vhod iz tedanje glavne, sedaj Prešernove ulice, namenjen bolj rednim in izrednim gostom kavarne. To je v Prešernovih kranjskih dneh vodil Švicar kalvinske veroizpovedi Florian Pua. Bila je to prva kavarnica v tedanjem Kranju in tudi Prešeren je čestokrat posedel v njej, če je bila za to prava družba.

Če še enkrat omenimo Svinjsko ulico, jo zato, ker je v tej ulici živel več pesnikovih prijateljev, sogovorcev in klientov njegove nove odvetniške pisarne. Tu je bil predvsem samonikli podjetnik, pravzaprav nekaj začetnik kranjske tekstilne industrije Valentin Pleiweis; ta je imel v lasti kar sedem hiš v tej ulici. Tudi njegov sin

dr. Janez Bleiweis je bil tu rojen; danes je na tej hiši tablica z oznako Tavčarjeva ulica št. 25, sosedje so bili Prešernu krojač Mihael Pučnik, kovač Franc Gogala in brivec neznanega imena in priimka. Vsi so bili v Prešernovih kranjskih letih tako ali drugače povezani s pesnikom. Utegnili so biti pač predvsem tudi dobri znanci.

Zdaj smo v veži; temni, ozki — kakor so vse v starih mestnih hišah. Edina svetloba prihaja iz leve ob vežnih vratih, nekoč ni bilo električne razsvetljave; zato sije iz leve le posnetek medle svečave iz tistih dni.

Na levi je vhod v obokan prostor, ki smo ga imenovali »gotška soba«. Saj je arhitektura hiše dosti, za več stoletij, starejša od dne, ko se je v Kranj priselil doktor Prešeren. Soba rabi danes za razstavno dejavnost.

Nekaj korakov dlje se nam odpre pogled na ozko dvorišče. V času, ko to pišem, ni še prav urejeno. V prihodnjih letih bo sredi dvorišča najbrž žuborela fontana z vodomtom. Motiv rib v bronu nas pač spomni na Vrhnjano Ribiča. Žuborenje vode v vodnjaku bo dalo hiši življenje, ubilo bo mrtvilo, ki se le prečestokrat naseli v muzeje. Stalno žuboreč vodomtom pa bo tudi nekak simbol naše trajne, zveste privrženosti vedno živim idejam in idealom Franceta Prešerna. V stene dvorišča bodo vdelani odlitki nagrobnikov, ki jim je napis sestavil naš pesnik. Tu bomo brali tekste z Linhartovega, Čopovega in Korytkovega nagrobnika, pa tudi posnetek znanega napisa z zvona na Joštu. Stene bo preraščala divja trta od tal prav do strehe. Ker pa bo dvorišče pokrito s stekleno streho, bo za ogled uporabno tudi pozimi in v dežju. Celotno intimnejše slovesnosti bo lahko izvesti na tem dvorišču.

Drugi prostori v pritličju hiše, tisti, ki jih je uporabljal v Prešernovi kranjski dobi za kavarnico Florian Pua, za njim pa Kristian Geiger, bodo še nadalje rabili dosedanjemu namenu in umetnostni galeriji za likovne razstave. Tudi zanimiva klet, vsekana v živo konglomeratno skalo, na kakršni stoji stari Kranj, je vključena v galerijske razstavne prostore, predvsem za grafike in plastike. V tej čudoviti obokani kleti se je v letih po vojni vrstilo tudi že več intimnejših prireditev, posvečenih Prešernovemu spominu in njegovi umetnosti.

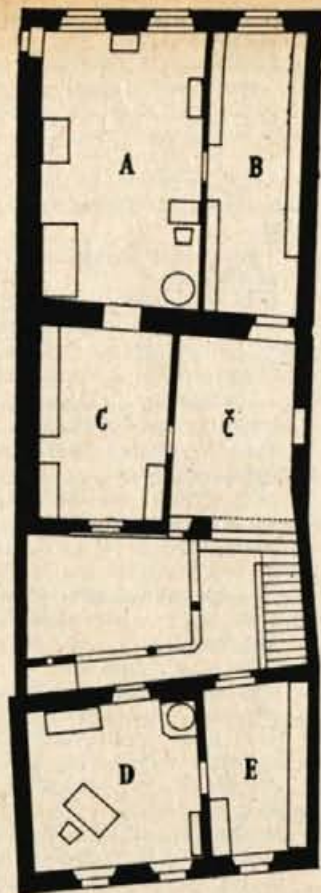
Pa se napotimo v prvo nadstropje, v prostore, kjer je naš pesnik živel, delal in umrl! Po strmih lesenih stopnicah, ki jih sicer iz pritličja hiše zapirajo letvasta vrata, pač taka, kot so bila tedaj v navadi, pridemo naravnost v nekdanjo odprto kuhinjo. Sedaj je preurejena v nekako sprejemnico z vpisno knjigo, le shramba v zidu spominja na prejšnjo uporabo tega prostora.

Že s stopnic zagledamo zares lepo marmorno pesnikovo poprsje. Izdelal ga je leta 1895 kipar Alojzij Gangl. Skušal nam je prikazati mladostnega Prešerna, morda iz dni, ko je napisal »Slovo od mladosti?«. Kipar se je trudil, da bi s pomočjo ustnih in pisanih sporočil pa tudi s študijem glave takrat še živeče pesnikove hčerke Ernestine dosegel čim vernejšo podobo resničnega Franceta Prešerna, ki se ni dal nikoli »kontrafirati«, niti ni njegovega obličja za življenja naslikal noben slikar. Kip je zdaj last Narodnega muzeja v Ljubljani, ki je umetnino velikodušno dovolil odliti našemu muzeju.

V ozadju prostora je pritrjena velika oljna podoba. Tak je bil Kranj v letih, ko si je smel šteti v čast, da je bil doktor France Prešeren njegov občan.

Za kuhinjo in za pesnikovo stanovanjsko sobo trdno vemo, da nista mogli biti namenjeni drugačni uporabi. Za ostale prostore pa njih namen lahko le ugibamo.

Glede na ustna (Lenka Prešernova in Marijana Vovkova-Gromova) in pisana (Ernestina Jelovšek) pričevanja lahko domnevamo takole uporabo prostorov:

Razdelitev muzejskih prostorov:

- A — pesnikova stanovanjska soba,
- B — prešernoslovje,
- C — soba rokopisov,
- Č — sprejemni prostor,
- D — advokatska pisarnica,
- E — soba z biografskim gradivom

večja soba z okni na glavno ulico je rabila pesniku za spalnico, ožja soba tik ob njej pa za odvetniško pisarnico. V tistih dveh manjših sobicah z okni na takratno Svinjsko ulico je v eni najbrž stanovala Katra, v drugi pa Andrej Rudolf. V teh sobicah so bivali tudi občasni obiskovalci iz Vrbe, dlje časa pa, posebno o počitnicah, pesnikov nečak študent Janez Vovk, in določen čas v mesecih pred stričevo smrtjo nečakinja Marijana, hčerka pesnikove sestre Mine. Prav mogoče pa je, da so se omenjeni prostori tako uporabljali le v času pesnikove bolezni in da je bila pisarnica prej drugje, pač v eni izmed sobic na današnje Tavčarjevo ulico.

Stopimo zdaj v svetišče! V sobi rokopisov in prvotiskov. Tu so razstavljeni Prešernovi rokopisi in njegove prve objave ter tudi prva izdaja »Krst« in »Poezija«. Seveda pa bodo pesnikovi rokopisi razstavljeni v izvornikih le ob posebnih prilikah, kakor npr. ob obletnicah rojstva in smrti ter ob kakih drugih izrednih slovesnostih, sicer pa bodo v vitrinah fotokopije in v drugih tehnikah izdelani faksimili.

Zdaj imamo priložnost videti v fotokopiji, kako je Prešeren v l. 1828 zapisal Slovo od mladosti. Ganjeni postojimo ob tej mladostni pisavi. Slede faksimili »Pod oknom«, »Mornar«, »Glosa«, »Kam«, »Ukazje« in dveh gazel. Posebna zanimivost je pesnikov zapis »Nebeške procesije«, ki ga je Prešeren poklonil v l. 1847 ali 1848 svojemu kranjskemu prijatelju Hieronimu Ullrichu. Hrani ga Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. V naši vitrini je le fotokopija rokopisa in pesnikovega lastno-ročnega posvetila.

Slede si faksimilirani oz. fotokopirani prikazi rokopisov »Sonetnega venca« z magistralom in epilogom, nadalje »Zdravljica«, nekaj zabavljivih napisov, »Pevcu«,

»Nezakonska mati«, »Neiztrohnjeno srce«, »V spomin Andreju Smoletu« in sonet »Memento moris«.

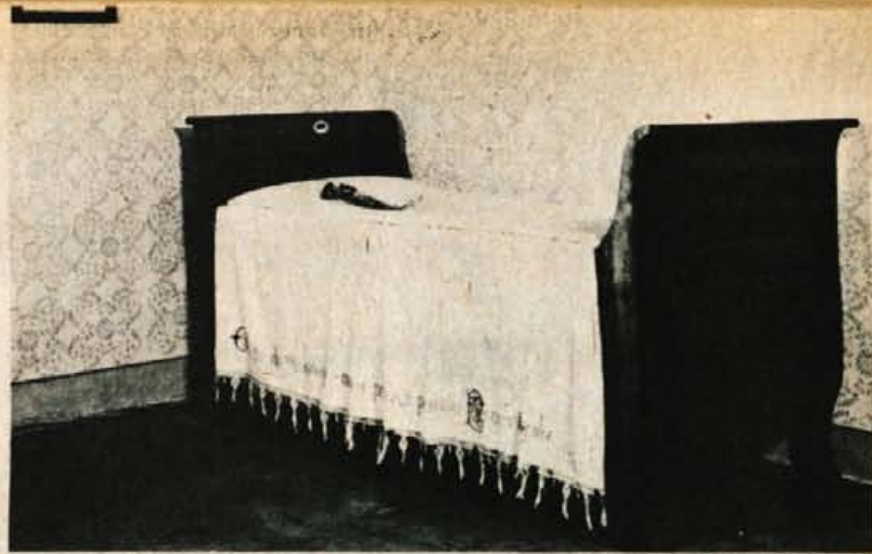
Nad vitrino z rokopisi visi na steni Goldensteinova podoba našega pesnika. (Nje kopijo za razstavljanje med letom je napravil kipar in konservator Boris Sajovic.) Ljubljanski slikar je Prešernov portret naslikal l. 1850 po spominu, ker je bil v pesnikovem zadnjem Ljubljanskem obdobju često z njim v družbi. Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein (1807—1878) je bil nemškega rodu, a je več let poučeval risanje v Mahrovi šoli v Ljubljani. Sliko, delano z oljnatimi barvami na lepenko, je prodal inženirju Francu Potočniku za 12 goldinarjev. Ta pa jo je poklonil zaslužnemu raziskovalcu pesnikovega življenja Franu Levcu. Izvirnik slike, ki je bila že tolikokrat reproducirana kot najbolj avtentična podoba Prešernova, je zdaj v lasti Prešernovega spominskega muzeja. Pomniti je še treba, da je prav ta Goldensteinova podoba rabila številnim slikarjem pretekle in sedanje dobe za oporo toliko in toliko poskusom upodobitve pesnikovega obličja.

Poleg tega posmrtnega Prešernovega portreta visi zlat lovorov venec, ki ga je ob otvoritvi muzeja poklonilo Društvo slovenskih književnikov.

Na vzvratni steni je nameščenih dvoje krajših vitrin. V prvi so razvrščene Prešernove objave v takratnem ljubljanskem časopisu. Vrsta začne s prvo objavljeno pesmijo »Dekelzam«, ki ji je dal časten prostor »Illyrisches Blatt« z dne 12. januarja 1827. leta. Sledi »Sgubljen vera« v »Carniolii«, »Pesem od železne ceste« in »Zdravljica« v »Novicah« itd. V tej vitrini vidimo tudi Perve, Druge, Tretje in Zeherte bukvice Kranjske Čbelice, natisnjene že v gajci. V vseh petih bukvicah najdemo prispevke Prešernove Muze. Prve štiri Čbelice so izšle od l. 1830 do l. 1833, vsako leto ena, peta pa je izšla šele 15 let pozneje, l. 1848, ko je marčna revolucija pometla s cenzuro.

Nad to vitrino visi troje slik: Langusova portreta Julije Primičeve in Matije Čopa ter Jurija Šubica podoba Andreja Smoleta. Seveda teh dragocenih slik nimamo v originalu, pač pa v natančnih kopijah (Primičevu je napravil kipar in konservator Miha Pirnat, Smoleta slikar Ljubo Ravnikar in Čopa slikar Marijan Belec).

V vitrini pri oknu je razstavljen dragocen dar, ki ga je prispeval Prešeren v zakladnico slovenske književnosti, dvoje drobnih knjižic, ki pa nam pomenijo vrh in srce slovenske besede: »Kerst per Savizi«, ki je izšel l. 1836, in »Poezije«, izdajo iz l. 1847, torej iz časa, ko je bil Prešeren že v

Postelja, na kateri je pesnik umrl

Kranju. Poleg tega brezhibnega primerka, žal brez akrostiha, je razstavljen v tej vitrini še en izvod »Poezije«. Tega, ki je vezan v bel pergament, smo razstavili zato, ker je vdova drugega Prešernovega pisarja vanj zapisala podatek:

*To gnigo je izročil Prešeren
mojmo Možu Primožu Š.*

za darilo, ker je delal pri nemo.

Katarina Šoklič.

Razen navedenih treh knjižic smo dali v vitrino tudi lepo ohranjen izvod znamenite faksimilirane izdaje »Poezije« iz l. 1909.

Nadaljujmo pot v druge prostore! Iz rokopisne sobe stopimo v pesnikov stanovanjski prostor. Tu je Prešeren prebival, tu je sprejemal kliente in prijatelje, tu je trpel in umrl. Skušali smo sobo napraviti čim bolj tako, kakršna je bila pred sto in toliko leti. Znižali smo strop, stene poslikali v takratni maniri, v kot namestili bidermajersko peč, pač v skladu s tisto dobo. Tudi barva oken in vrat kakor tudi podnice in zavesice — vse naj diha pristno vzdušje, ki je obkrožalo našega prvega poeta.

Zaradi uvidevnosti vodstva ljubljanskega Narodnega muzeja smo mogli to sobo opremiti z originalnim, pristnim Prešernovim pohištvom in drugimi predmeti. Vse to je zbral zaslužni raziskovalec Prešernovega življenja in pesnikov sorodnik Tomo Zupan (1839—1937). Ob smrti je vse te znamenite relikvije prepustil ljubljanskemu muzeju v varstvo.

Predalnik, o katerem govori izročilo, da je vanj, v prvi zgornji predal, pesnik metal lističe s priložnostnimi verzi, nosi inv. št. NM 14120. Opremljen je s temle vgraviranim napisom na kovinski ploščici: »Prešerinova omara, od l. 1849 sestre Katre

Prešerinove, od 2. 9. 1873 nečakinje Katarine Volk-Črnetove in od 30. 6. 1908 msgr. Tomo Zupanova last.«

V zgornjem predalu te omare smo pod steklo spravili nekatere predmete, ki sicer niso neposredno v zvezi s pesnikom, a vendar sodijo v ta milje: slovenska trobojnica z venca, ki ga je »Slovensko društvo« iz Ljubljane položilo na pesnikov grob ob postavitvi nagrobnika l. 1852; trak z venca, ki ga je l. 1949, položil na gomilo ameriško-slovenski pisatelj Luis Adamič; cof z resami v narodnih barvah, ki je pripadal meču gardista Konrada Pleiweissa in še nekaj drugih predmetov.

Postelja je precej kratka, a ne prekratka za srednje velikega človeka, kakršen je bil po izjavah sodobnikov Prešeren. Velika kovinska ploščica na posteljni končnici pravi: »Do pesnikove smrti dr. Fran Prešerinova, do l. 1880 sestre mu Alenke, od l. 1880 prof. Tomo Zupanova lastnina.« Inv. št. NM 14019.

Čez posteljo je položen mrtvaški prt (inv. št. NM 14047) z uvezenim besedilom: »Od 8. 2. do 10. 2. 1849 je na tej preprogi počivalo Preširno truplo. — Alenka Preširnova l. 1880 — prof. Tomo Zupanu.«

Lahka mizica s predalom, na kateri je bržčas pisal prvi pisar Andrej Rudolf, kar mu je narekoval obolevi šef s postelje, je prav tako označena s ploščico: »Prešerinova miza, od l. 1849 sestre Katre Prešerinove, od 2. 9. 1873 nečakinje Katarine Volk-Črnetove, od 10. 6. 1928 msgr. Tomo Zupanova last.« Inv. št. NM 14016.

V Zupanovi zapuščini sta bila dva stola, ki ju je uporabljal Prešeren. Zdaj je ohranjen od teh le eden. Nosi inv. št. NM 14017. Kovinska tablica pa pojasnjuje: »Prešerinov stol, od l. 1849 Marije Zupanove, od l. 1905 Margarete Sršenove in od 27. 11. 1907 msgr. Tomo Zupana last.«

Na mizi je svečnik za štiri svetila s skarjami za utrinjanje stenja (inv. št. NM 14025). — Pojasniti je treba, da je bila v tisti dobi svečava edino svetilo; zaradi tega tudi nismo opremlili Prešernovega stanovanja s kakimi električnimi lestenci.

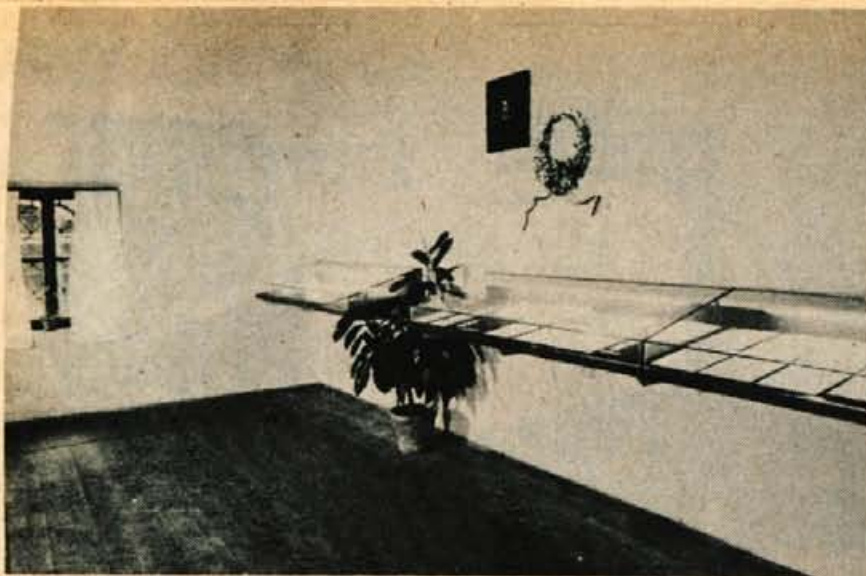
Ura s stebiči na predalniku ni bila last Prešernova, pač pa je iz njegove dobe. Imel pa je naš pesnik tako uro. O njej piše tudi hči Prešernova Ernestina v svojih »Spominih«.

Knjižna polica, ki stoji poleg predalnika ob steni, je bila po izročilu pesnikova last. Imel jo je v svoji advokatski pisarnici. V naš muzej je prišla iz rok zadnjega lastnika Prešernovega pisarniškega pohištva. Bila je taka navada, da je novi

(Nadaljevanje na naslednji strani)

Del opreme Prešernove stanovanjske sobe v Kranju (vse v bidermajerskem slogu)

Vitrina v sobi rokopisov

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

odvetnik prevzel ne le mesto, pač pa tudi opremo svojega prednika.

Na steni, poleg postelje, visi uokvirjena Prešernova osmrtnica, druga v slovenskem jeziku. Prvo je napisal Prešeren za pobratima Andreja Smoleta dne 1. decembra 1840.

Original osmrtnice je last Mestnega muzeja v Ljubljani.

Fotokopije nekaterih grafik iz začetka 19. stoletja bi pravzaprav ne smele najti mesta na stenah, kajti noben vir nam ne ve prav nič povedati o kakršnemkoli dekoru Prešernovega stanovanja. Podobno velja za cvetje na oknih, ki ga odljudna Katra bržčas ni gojila.

Pa stopimo iz te mrakotne sobe, ki je gotovo vsrkala poslednje vzdihne umirajočega pesnika! Sosedni prostor je namenjen Prešernovim posmrtnim objavam, prevodom in prešernoslovju. Posebna, manjša razdelka sta še »Prešeren v glasbi« in »Prešeren v leposlovju«.

Vseh objav, prevodov in del iz prešernoslovja seveda ni mogoče hkrati prikazati. Zato smo se pri vseh skupinah odločili le za izbor, ki ga pa občasno menjavamo. Pri objavah so prikazane skoraj vse posmrtnice izdaje »Poezija«, od Stritarjeve pa do Slodnjakove; od cenenih, preprostih do dragocenih, razkošnih, bibliofilskih. Seinkaj so uvrščene tudi partizanske izdaje. Izredno zanimivo je primerjati prvotno verzijo Sonetnega venca z drugo, dokončno, ki je zdaj splošno znana.

V vitrini s prevodi sta poleg nemških, angleških, italijanskih, srbskih, hrvaških,

slovaških, čeških, esperantskih, makedonskih in ruskih izdaj posebno zanimiva dva prevoda: bengalski in kitajski.

Oddelka »Prešeren v glasbi« in »Prešeren v leposlovju« sta še v razvoju. Gradivo se kopiči, a že je zmanjkalo prostora celo za najnujnejše prikaze pesnikove veličine.

Prešernoslovje predstavlja danes že tako obsežno zbirko knjig in revijalnih člankov, da smo se morali omejiti na zares najskromnejši izbor. Med prvo biografijo o Prešernu, ki jo je napisal Jernej Levičnik l. 1851 v Carinthii, pa do najnovejših razprav Alfonza Gspana, Antona Slodnjaka in Borisa Paternuja, je toliko število študij o Prešernu in njegovem delu, da bi bila za popoln prikaz potrebna vsa Prešernova hiša!

Poleg vitrine z izborom prešernoslovja visi fotokopija Smrekarjeve karikature iz l. 1926 »Naši prešernoslovci« z upodobljenim Francetom Kidričem, Ivanom Prijateljem, Avgustom Žigonom in Josipom Puntarjem.

Zdaj pa zapustimo prostore v tem delu stavbe, katere pročelje je nekako lepše, bolj meščansko in zre na glavno, danes Prešernovo ulico. Po ozkem arkadnem mostovžu, tlakovanem z opečnjaki in z leseno stezo po sredi, pridemo v skromnejši nizkostropni sobici, z okni na neugledno, ozko uličico. V prvo sobo, kamor nas pripelje korak najpoprej, smo namestili dokumentarno biografsko gradivo. V daljši vitrini začnemo z ogledom stare matične knjige z Breznice. V njej ni zabeleženo le rojstvo Franceta Prešerna, pač pa tudi vseh njegovih

sester in obeh bratov, kakot tudi rojstvo Matije Čopa. Od zares častitljive knjige sledimo Francetovo življenjsko pot prek fotokopiranih šolskih spričeval, pisma staršem, latinske šolske naloge, redovalnice kateheta Dagarina, seznama vprašanj pri izpitu za dosego doktorske časti iz l. 1828 in dveh originalnih pravnih spisov, ki jih je izdelal Prešeren kot kranjski odvetnik. Ti dragoceni listini nam je odstopil vnuk Prešernovega prijatelja Konrada Pleiweissa. Spisi, nekateri le v kopijah, se nanašajo na razne pravne zadeve Valentina, Konrada in Ivane Pleiweiss ter Gregorja Lavtarja. Sledi novica o boleznih in pesnikov preklic v »Novicah«, kranjska mrliška matica z vpisom Prešernove smrti ter fotokopije zapisnika o pesnikovi ustni oporoki pred tremi pričami.

Nad to vitrino visi na steni romantično lepa podoba starega Kranja. Naslikal jo je amater Anton Hayne, kranjski kirurg in daljni sorodnik nemškega pesnika Heineja. Izvirnik podobe hrani Narodni muzej v Ljubljani, našo izredno natančno kopijo pa je napravil slikar Henrik Marchel.

Na drugi strani, ob vmesni steni, v manjši vitrini vidimo v fotokopiji prvo stran seznama pesnikove knjižnice, stran seznama s kranjskimi darovalci za Prešernov nagrobnik, Blasnikov obračun stroškov za tisk »Poezija«, izvirno Ernestinino pismo knjigarnarju Kleinmayerju zaradi odkupa Prešernove literarne ostaline ter troje originalnih fotografij: Ana Jelovškova, Ernestina Jelovškova v mladih in v zadnjih letih življenja.

Nad to vitrino je uokvirjena kopija Benescheve ujedanke »Vrba«. Na steni ob vratih je pod steklom serija šestih večjih fotografij s pesnikovega rojstnega doma v Vrbi.

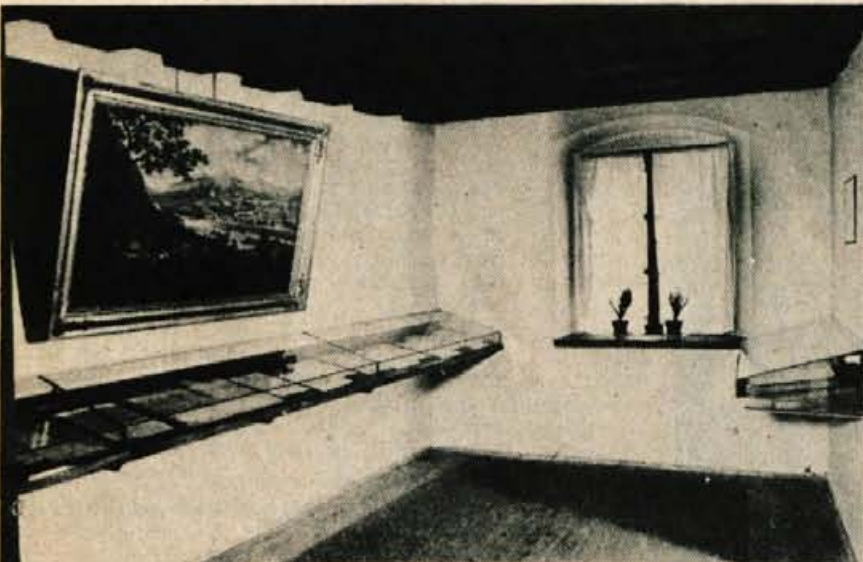
In že smo v Prešernovi advokatski pisarnici. Tudi ta mrakotna sobica ima, kakor prejšnja, lesen strop iz potemnelih tramov. Pohišstvo za to sobo smo dobili od dedičev mariborskega odvetnika Franca Schreinerja, ki si je Prešernovo pisarniško opremo nabavil v času svojega službovanja v Kranju. Vse je zelo skromno. Že izročilo Ivane Wohlmut-Sadnikarjeve govori o bednem izgledu Prešernove pisarniške opreme. Tu imamo zdaj originalno pisalno mizo z dvema stoloma, omaro za spise in stensko uro-nihalko, ki je bila v teh prostorih prav do zadnjih dni pesnikovega življenja.

Na pisalni mizi je tintnik s posipalom in gosjim peresom. Spisi in knjige na mizi niso Prešernovi, pač pa iz njegovega časa. To velja tudi za bidermajersko peč v kotu sobe.

Na steni, tik nad pisalno mizo, je uokvirjen posnetek Prešernove doktorske diplome s pečatom. Zraven smo postavili Koželjevo risbo ostarelega in že bolnega pesnika. S svojo tragičnostjo in realizmom nas ta skromna risba mladega Koželja bolj prepriča kot Goldensteinova oljna podoba. Bržčas je bil Prešeren res tak, star in ves grenak, vsaj v svojih kranjskih letih...

Tako smo obšli vse prostore spominskega muzeja, ki naj ohranja kot dragoceno narodno svetinjo vse, kar je v zvezi s Prešernovim življenjem in delom, predvsem v obdobju njegovih zadnjih let v Kranju.

Črtomir Zorec

Soba z biografskim gradivom; na steni slika Kranja, delo kirurga Antona Hayneja

SNOVANJA — posebno kulturno rubriko Glasa urejajo: Jože Bohinc, Janko Krek, Andrej Pavlovec (likovna umetnost, umetnostna zgodovina, arhitektura, urbanizem), France Pibernik (leposlovje, literarna zgodovina), Tone Pretnar, Niko Rupel, Albin Učakar (odg. urednik), Črtomir Zorec (kulturna zgodovina), Olga Zupan (zgodovina, arheologija, etnologija, spomeniško varstvo).